

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ



ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱՅՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԷՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄԱՐՏ 1884

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հնգերոպական նախաժամանակ.....	Հ. ՍԵՐ. ՏԷՐՎԻՇԵԱՆ
Մեղունեռու պատմություն.....	Ն. ՏԱՂԱԽԱՐԵԱՆ
Կենսաբանություն, Շնչառություն.....	Ռ. ՌՕՊԷՆՍՈՆ
Արտադրություն հարստության.....	Պ. ՆԵՎՐՈՒՋ
Բոց արեգական (Գ. Ֆլամալիոն) Թարգ....	ԼԵԻՈՆ
Մայայի առքիւ . Կիճն.....	ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ
Ազգ. յոսկություն և ազգ. դրամասանք.....	ԳՐԱՍԷՐ ԱՏՈՍ
Վանականություն և դրականություն.....	ԳՐԱՍԷՐ ԱՏՈՍ
Տոգ. ձիւղ և Այ. Երիցեան.....	ԳՐԱՍԷՐ ԱՏՈՍ
Բարիգեան նամականի.....	ԼՈՒՏԷՍ
Մարդիկ և իրք.....	ՀՐԱԶԵԱՅ
Գիտություն.....	ԳՐԱՍԷՐ ԱՏՈՍ
Պարբերական հրատարակություն	

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1884

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

OFFICE OF THE DEAN OF THE FACULTY

CHICAGO, ILL.

1900

TO THE PRESIDENT OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

AND TO THE FACULTY

OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

DEAR SIR:

YOURS VERY TRULY

THE DEAN OF THE FACULTY

W. B. DILLON

DEAN OF THE FACULTY

CHICAGO, ILL.

1900

TO THE PRESIDENT

OF THE UNIVERSITY

OF CHICAGO

AND TO THE

FACULTY

OF

THE

UNIVERSITY

OF CHICAGO

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՅ

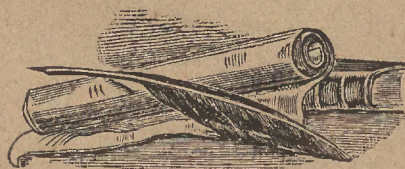
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏԵՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄԱՐՏ 1884



Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1884

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՆԴԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՆԱԽԱԺԱՄԱՆԱԿ

Ա.

ԱՆԱՍՆԱՐՈՒԾՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն)

Թէեւ ձիուն խնդիրն այնչափ դիւրին չեղաւ լուծել, ստուգիւ գիւ գիւտարին պիտի չըլլայ իւր հօրեղբորորդւոյն ծագումն որոշել, վասն զի մեծ հաւանականութեամբ կրնանք եշը Սեմական աշխարհէ Հնդկերոսացւոց զրկուած պարզեւ մը նկատել: Հիւսիսական Հնդկերոսացի լեզուներուն մէջ այս համբերատար անբանին կրած անուներն — Գոթ. asilus, Հին Սլաւ. ուրլը — իբրեւ փոխառութիւնք կը յանդիմանունին Լատինական asellus իշուկ, մտուկ նուագականին, իսկ asinus եշ ուղղակի յառաջ եկած կ'երեւի (հնագոյն է Տի փոխուելով) փիւնիկ-եբրայական ասնն (նախնի սեմական ասանն) բառէն. որմէ ծագում առած է նաեւ Յունական ὄνος = ὄνος, չչող ձայնին սովորական կորուսմամբ: Թէեւ եբրայեցերէն ասնն մասնակ է կը նշանակէ, իսկ Յունարէն ὄνος արու եշ, սակայն սա տարբերութիւնն անոնց ծագման միութիւնն ուրանալու չափ կարեւորութիւն չունի. վասն զի անասնոյ մը անունն որ տէր ազգին մէջ կենդանւոյն ծագը կամ էգը միայն չը նշանակէր, այն ազգին մէջ ուր յետոյ մը-

տած է՝ սկսած է նոյն անասնոյն ընդհանուր սերական անունն ըլլալ եւ այս թերեւս սերնդական (էգ, ծագ — սերունդ) նկատմամբ: Բայ ասկէ մեր երկայնականջ բարեկամն իր երկարատեւ պանդխտութեան մէջ ազատութեան կարմիր զգեստը (Արաբերէն ٢٠٠٠ Է՛, ٢٠٠٠ Կարմուռիւն, ٢٠٠٠ Կարմիր, Կարմրագոյն) ստրկութեան գորշաների խոշոր վերարկուն տեղ փոխանակած եւ երկայնածիւղ ճանապարհորդութեան տեսն՝ լաւութեան անունն ալ շատ տուժած է: Երբ Արեւելքի մէջ զօրութեան եւ քաջութեան օրինակ կը նկատուէր էջն եւ իզիականին մէջ Այաքս մըն ալ անոր հետ կը համեմատուէր, տակու հիւսիսային կողմն յառաջանալուն համեմատութեամբ՝ վաղեմի բարոյական եւ հոգեկան սեպհական նութիւններն սկսած են չճանչցուիլ:

Իսկ Արեացմէ՝ Հնդկիք եւ Երանեանք յայտնի է որ էջը կը ճանչնային թէեւ նոյն բառով չէին անուաներ. Հնդ. Խաւա (որ ստորին Սանկրիտի մէջ ալ մուտք գտած է յետոյ) եւ վեդական Հնդ. գարբադիւ, րա՛սարիւ, որոնք ոչ իրարու եւ ոչ եւրոպականներուն հետ կը համաձայնին: Իսկ մեր Էջը շատ նման կը հնչէ Թուրք-Թաթարական ٢٠٠٠ բառին, թէեւ եղած է գերմանացի նորագէտ մը որ հայ էջն ուղած է իրբեւ ցանկաւոր, վաւաշոս ցուցնել, համեմատելով Հնդ. Իշ (յանկալ) արմատին հետ:

Ինչպէս Էջն նոյնպէս ջորիւն — Յուն. μυλλός, Լատ. mulus — Հնդեւրոպական նախաժամանակին ստացուածք չ'են. Հայերէն ջորի = usnrեա, usերջ (սմուլ) կը նշանակէ. համեմատէ Լատ. sterilis ամուշ. Յուն. στειρα ամուշ կոյ, Գոթ. stairo usերջ եւայլն, իսկ նոր Պարս. ٢٠٠٠ ջորի է:

Կատուն (Լատ. catus) ամենէն վերջն, այսինքն Ե. դարուն Գրիստոսէն ետքը կը սկսի իտալիայէն Եւրոպա տարածուիլ:

Հնդեւրոպացոց բնագաւառին աշխարհագրական դիրքն որոշելու մասին ծանրակշիռ է խնդիրն որոշել թէ արդեօք Հնդեւրոպացիք իրենց բաժանումէն յառաջ կը ճանչնային ուղիք, զոր նախկին Սեմացիք (Գամալու) եւ Թուրք-Թաթարք (٢٠٠٠, ٢٠٠٠) իրենց նախապատմական ժամանակն իսկ արդէն նուաճած ընտանեցուցած էին: Զկայ նշան մը որ հա-

ւանական ցուցնէ նոյն անտանոյն ծանօթութիւնն Հնդեւրոպացւոց նախկին ժամանակին մէջ: Հնդիկ-Երանեանք՝ իրենց աշխարհագրական միութեան ատեն՝ կ'երեւայ թէ նոյն կենդանին ուշտա (որ անուամբ յետոյ Ռիզվետայի Հնդիկներն սկսան ուղտացուլն (bison) անուանել՝ իրենց բնագաւառէն հեռանալով), սակայն հարաւային եւրոպական Լատ. came-lus, Յուն. κάμηλος բառերը բարձրածայն կը գոչեն թէ սեմական ստացուածք են: Իսկ ուղտին տեսիլն հիւսիսարեւելեւրոպացւոց այնպէս օտարոտի եւ նորանշան կ'երեւէր, որ զայն այնչափ անծանօթ չեղող փղին հետ չփոթած էին. համեմատէ Հալ. վելլըրդնը, հին բարձր Գերմ. albanta, Գոթ. ulbandus ուղտ, որ Լատ. elephantus, Յուն. ἑλεφας փիղ բառն են:

Արդ եթէ Հնդեւրոպարուն կենդանեաց նախալիճակին դառնանք, կը գտնենք առջառ, ոչխար եւ աղծ, որոնց վրայ կրնանք յաւելլել առանց տարակուսելու իրրեւ հնագոյն ընդասուն կենդանի մարդկային ազգի՝ շունը — Հնդ. ալաւ, Զնդ. ալաւ, Յուն. κύων, Լատ. canis, Գոթ. kun-d-s եւ Հայերէն շուն, սկուն-դ, փեն-դ — որուն յանձնուած էր հօտին պահպանութիւնը: Ստուգիւ աս էր Հնդեւրոպական անասնաբուծութեան նախկին վիճակը, զոր կը հաստատեն նաեւ ցցակերտ յիշատակարանք Հելվետիոյ: Հոս ալ թեւաւորաց հետք բնաւ չի նշմարուիր եւ իրօք ալ Հնդեւրոպացիք երբոր իբրեւ պատմական ազգ կը սկսին երեւան գալ, հաւուց բուծուին հազիւ թէ սկսած կ'երեւի: Նախ հաստատաբնակ եւ հողագործ Երանեանք ախաղաղն ընտանեցուցին, որ աս ժողովրդոց կրօնական գաղափարաց հետ սերտիւ կապուած է: Աւետացի մէջ կոչուած է պարոպարս, որ երկու կից եւ թերեւս ծաղրական յորջորջանք ալ ունի՝ կարսո-դսնտու եւ կահրկասաւ: Վերջնոյն առաջին մասն Հնդկական կրկա-վաւու (կարկաշուղ = աքաղաղ) բարդին մէջ ալ բովանդակուած է, որուն հետ նոյն է նաեւ Յունարէն (Հեսխի) κέρκος եւ նոր Պարսի. Զհ. Հնդեւրոպական լեզուաց այս բառական ընդհանուր համաձայնութիւնն նոյն կերպով աքաղաղն անուանելու մէջ՝ թէ եւ կրնար յիշուած հաւուն նախնական ընտանութիւն մը շնորհել բնագաւառին:

մօտ, սակայն յայտնի է միւս կողմանէ՝ որ աս խօսող թըռ-
չունը բոլորովին օտար էր Հոմերական Յունաստանին եւ յե-
տոյ երանեանց երկրէն Յունաց աշխարհ մտած եւ ասկէ
նաեւ հիւսիսային եւ հարաւային Եւրոպա տարածուած է:

Գալով աագին, ստոյգ է որ Հոմերոսի Յոյնք դայն իբրեւ
ընտանի անասուն գիտեն, թէ եւ որչափ կ'երեւայ օգտակա-
րութեան համար չէր խնամուեր, այլ լոկ շքեղութեան նպա-
տակաւ: Իսկ Հնդկաց եւ երանեանց անձանթ էր, վասն զի
ասոնք նոյն հաւուն հասարակաց անունը կ'երեւայ թէ չեն
ունեցած. Յուն. $\chi\acute{\eta}\nu = \chi\eta\nu\varsigma$, Լատ. $anser = hanser$, Գերմ.
 $gans$. Սլաւ. գենսր եւ Հայ. աագ (= գնս), որ տառական
բոլուն յեղափոխութեամբ այս ձեւն տուած է: Սագին աղեր-
սակից է թաղն ալ — Յուն. $\nu\eta\sigma\sigma\alpha$, Լատ. $anas$, իսկ Հնդ.
 $u'sh$ ջրական թռչնոյ մը անուն է: Իսկ աղաւնոյ անուններն
Հնդեւրոպացւոց մէջ իրարմէ տարբեր են ծագմամբ, եւ ա-
ղաներբուծութեան հետք չի նշմարուիր ոչ վեդայից, ոչ Ա-
ւեստայի եւ ոչ Հոմերոսի մէջ:

Այս ընտանի թեւաւորաց գրեթէ ամբողջական պակասու-
թիւնն, որ նոյնպէս է նախնի Սեմեանց եւ Ֆինիեանց քով,
կրնայ իրաւամբ նշան մը համարուիլ հողագործութեան շատ
նախնական վիճակի մէջ գտնուելուն: Նորընծայ հողագործն
երկիւղ ունէր կտցահար թռչուններէն, որ իւր ածուին աղ-
քատիկ հունձքը չապականեն կամ չսպտուն: Գարձեալութեա-
ւորաց բուծումը աւելի հաստատաբնակութեան պէտք ունէր,
որմէ Հնդեւրոպական նախաժամանակը դեռ զուրկ էր: Ա-
րօտավայրին վրայ արածուող հօտը կրնար հովիւը վիմատաշ
նիզակով մը պաշտպանել չան ընկերակցութեամբ՝ արջերուն,
գայլերուն եւ առիւծներուն դէմ. բայց ընտանի հաւերն ա-
ղէկ պատրաստուած գաւթի եւ լաւ յարկուած գոմբի կա-
րօտ էին՝ որ աքիսէն ու աղուեսէն, արծուէն ու անդղէն
պաշտպանուին:

Հոս կը թողունք մեր Հնդեւրոպագարմ նախահարց արօ-
տավայրն, խոստանալով դառնալ միւսանգամ երբ հայական
նախաժամանակին գոմքն ու գաւթին որոնելու ելլենք:

Հ. ՍԵՐ. ՏԵՐՎԻՇԵԱՆ
Մ. Ո.

ՄԵՂՈՒՆԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆ

(Շարունակութիւն)

Նորածիններու տնային խնամքը. — Բջիջներէն ելածնուն պէս գործաւորուհիներն զայնս կը վրձինեն, մեղր կը ներկայացնեն, կարծես ապրելու համար նորա հրահանգներ կուտան. արդէն պատահութիւն ունեցայ արուներու եւ էգերու ձուերուն տարբերութիւնն նշանակել. իրենց տրուած խնամքը եւ սնունդն մի եւ նոյնն է, իսկ մայրերու ձուերն թէպէտ էգերու ձուերուն նմանն է, բայց անոր տրուած խնամքովը կը տարբերի. մայրերու տրուած սնունդն ալ առաւել սերմնախոշի կը պարունակէ, ըսել է թէ սնունդին տարբերութիւնն է, որ արգասաւոր կամ ամուլ էգեր կ'արտադրէ, ասիկայ չատ անդամ փորձերով ապացուցուած է. մայր մեղուի խնամակալներն եթէ իրենց սնունդ տարած առտեն գործաւորուհի մը բջիջին մէջ ձգեն, այն գործաւորուհին մայր կ'ըլլայ. չատ անդամ ալ երբ մեղուին խումբին մայրն մեռնի եւ մայրական բջիջներու մէջ հաւկիթ չ'ըլլայ, գործաւորուհիներն անմիջապէս գործաւորուհի մը հաւկիթ պարունակող բջիջ մը շուրջն քաղելով կը մեծցնեն եւ անոր մարց յատկացեալ սնունդն կը մատակարարեն եւ այս խնամքով կրկին մայր մը կ'ունենան:

Մեղուներն արու կամ էգ գործաւորուհեաց ծննդեան անտարբեր են, միայն նոցա վրայ վրձինելով ազատ կը թողուն. բայց մայր մեղուներու ծնունդն մի եւ նոյնն չ'է, երբ սկսի իւր բջիջին խօսին կրծել, մեղուներու մէջ մեծ շարժում մը տեղի կ'ունենայ, մէկ կողմէն գերծաւորուհիներ մեղրամոմով նորածին մայր մեղուին փակած ծակերն գոցելով զայն կը բանտարկեն, միւս կողմէն մայր մեղուն բջիջին մերձիկ եւ իւր խայթոցով իւր ախոյեանն փճացնել կը ջանայ, գործաւորուհիները զայն արդիւլելով կը բաւականանան նորածին մայրն բանտարկեալ պահել, որ յատուկ ձայն մը կը հանէ, կարծես կը բողբջ. այսպէս մի քանի օր շարունակ մենամարտել վերջ մեղուախումբին հայրն բարկութեամբ փեթակէն կը հեռանայ, որոյ կը հետեւին գործաւորուհեաց եւ

արուոց մեծամասնութիւնն: Այն ատեն նորածին բան-
տարկեալ մայր մեղուն բջիջէն դուրս ելնելով կ'սկսի իշխել
այն փեթակին մէջ. քիչ ժամանակէն բջիջներու մէջ գտնուող
գործաւորութեաց եւ արուաց ձուերն հասուննալով՝ փեթա-
կի բազմութիւնն կ'ստուարանայ: Նոր մայր մեղուն միւս մայր
մեղուններու խցիկները բանալով՝ զայնս կ'սպաննէ. եթէ եր-
բէք երկրորդ մայր մը յաջովի դուրս ելնել, երկու նորածին
մայրերու մէջ մենամարտ մը տեղի կ'ունենայ, գործաւորու-
հիներն եւ արուններն չէզոք դիւր մը կը բռնեն, մենամարտն
կը շարունակուի մինչեւ որ անոնցմէ մին սպաննուի. գործա-
ւորուհիք նորա դիակը դուրս կը նետեն, յաղթողն կ'սկսի
իշխել: Ծնունդէն 6-7 օր վերջ արդառաւորութիւնն տեղի
կ'ունենայ եւ այսպէս շարունակաբար ամեն տարի:

Մայր մեղուններու յաջորդութիւնն. — Ինչպէս տեսանք,
մայր մեղուն միայն տարի մը փեթակի մը մէջ կ'իշխէ, յա-
ջորդ տարին իրեններովն կը մեկնի ուրիշ տեղ մը բնակու-
թիւն հաստատելու համար, իւր բնակարանն նոր հասնողին
կը թողու: Երբեմն նորահաս մայրն ալ մեկնելով երրորդն
կ'իշխէ: Եթէ փեթակի մը մայրն թշնամիներէ եւ կամ ուրիշ
մեղուններէ սպաննուելով մայր չ'ունենան, ցիր ու ցան կ'ըլ-
լան, շատ անգամ կ'երթան ընկերանալ ուրիշ մեղուններու
հետ, մեծ դժուարութեամբ կ'ընդունուին եւ երբեմն իսկ
կ'սպաննուին:

* * *

Քննեմք պահ մ'ալ մեղուաց արտաքին եւ ներքին աշխա-
տութիւններն. աւելորդ է իսկ կրկնել աստ թէ՝ ինչ որ կ'ը-
սեմք գործաւորութեաց կը պատկանի. զի միայն նոքա կ'աշ-
խատին:

Մեղուաց արտաքին զբաղումներն են իրենց սննդեան եւ
բնակարանի կազմութեան նիւթերն հայթայթել. այս աշխա-
տասէր կենդանիք միայն իրենց համապադօրեայ սպառէնն չ'են
մոռածեր, այլ նաեւ չ'աշխատող դասերուն (մօր եւ արունե-
րուն), նորածիններուն եւ նաեւ իրենց ապագայինն, որոյ
համար իրենց բնակարանի մէջ մեղրամօմէ բջիջներ շինելով
մեղրն հոն կ'ամբարեն: Արշալոյսին եւ երբեմն ալ արշալոյ-
սէն առաջ կ'սկսին աշխատիլ մինչ ց'վերջալոյս:

Մեղրն՝ որ մեղուաց միակ սնունդն է՝ ծաղկանց նեկտարէն
կը քաղեն. ամեն պարզ ծաղիկներ նեկտար անուանեալ քաղցր
հեղուկ մը կ'արտադրեն, մեղուներն զայն ծծելով իրենց ա-
ռաջին ստամոքսն կը լեցնեն, փեթակ վերադառնալով մեղ-
րամուկ պատրաստուած բջիջներու մէջ կը պարպեն եւ կը
վերադառնան քաղելու համար. փեթակի ներքին տաքու-
թեամբ նեկտարին ջուրն կը չոգիանայ, տակը մնացածն
մեղր է. շատ անգամ նեկտար քաղողներ աճապարանօք կը
բաւականանան իրենց բերածն առաջին բջիջին մէջ պարպե-
լով վերադառնալ, միւսներն (տանտիկիններն) զայնա կը
վետեղեն հեռակայ բջիջներու մէջ. նեկտար քաղողներն մի-
այն այս գործով կ'զբաղին որք ընդհանրապէս երիտասարդ-
ներ են:

Մեղուներն մասնաւոր ծառոց յատուկ եղած մեղրային
հիւանդութեամբ անուշցած տերեւներու մակերեւոյթն ծը-
ծելով մեղր կ'արտադրեն:

Օշարակներու ճաշակմամբ ալ մեղր կրնան տալ ու որոյ հա-
մար մեղուաբոյծներն ծաղկանց նուազութեան ատեն զանա-
զան օշարակներ կը դնեն փեթակներու քով:

(Շարունակելի)

Ն. ՏԱՂԱԻԱՐԵԱՆ

ԿԵՆՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՇՆՉԱՌՈՒԹԻՒՆ

Պատմական. — Ինչպէս որ անգղիացի գիտուն մը, Հար-
վէյ, առաջին անգամ 'ի լոյս հանեց շրջառութեան երեւոյ-
թը, նոյնպէս նշանաւոր գաղղիացի գիտուն մը, Լափուազիէ,
որոյ անունը դարուց 'ի դարս անմահ պիտի մնայ գրոց մէջ,
զառաջինն յերեւան հանեց շնչառութեան պիտանեգոյն գոր-
ծողութիւնը 1777ին: Իւր այդ գիւտը կատարած էր տար-
րալուծելով շնչառուած եւ շնչատրուած օդերը: Բայց սխա-
լեցաւ երբ կարծեց թէ շնչառուած օդը թոքերուն մէջ հաս-

ներով, կ'այրի հոն, եւ այդ այրումի արդիւնք է բազմաքանակ ածխաթթեւն՝ որ կը գտնուի շնչատրուած օդին մէջ: Սպաւանծանի հերքեց այդ միտքը, ըսելով որ գորտերը դարձեալ ածխաթթու կ'արտաշնչէին երբ բանտարկուած էին այնպիսի սրուակներու մէջ՝ որք միայն ջրածին կամ բորակածին կազեր կը պարունակէին: Լավուազիէէն ետքը, ուրիշ չատ մը գիտնոց մէջ, յիշատակութեան արժանի է հսկակաւոր գիտունն Բօլ Պէս, որ իւր հայրենակցին մեծ գիւտին չատ մը մութ կէտերուն վրայ մեծ լոյս տված է իւր բազմադարձ վործերով՝ զորս ըրաւ այս վերջին տարիներու մէջ Բարիդի Գիտութեանց ճեմարանին քիմիարանին մէջ: Նոյնպէս բաւական մեծ աշխատութիւններ ունի այդ մասին կենսաբանութեան ժողովոյ անգամ Պ. Ժօլիէդ, որուն աշխատակցած է ինչ ինչ վործերու մէջ մեր բնախօսութեան ուսուցիչ յարգույ Տօքթօր Շաքիր, որ աշակերտած է Երբեմն անմահն Քլօտ Պէրնաւի:

Սահման շնչառութեան. — Ընդհանուր առմամբ, շնչառութիւնը մարմնոյ հիւսուածոց եւ օդին մէջ կազային փոխանակութիւն մ'է, ըստ որում կենդանին թթուածինը կ'առնէ եւ թթուածուիւր (*acide carbonique*) կ'տ կուտայ: Ինչպէս կը կատարի այդ գործողութիւնը, զայդ հասկնալու համար սէտք է փոքր ինչ ծանօթութիւն ունենալ շնչառութեան գործարանաց վրայ:

Այդ գործարանը, ընդհանուր առմամբ բաւական երկայն խողովակ մը եւ գլխաւորապէս թոքերն են: Խողովակը, խոչարիսղէն մինչեւ թոք երկնցած է, եւ թոքին մէջ մանեւ լով բազմապատիկ ճիւղերու բաժնուած է: Այդ ճիւղերը քանի յառաջանան թոքերուն խորոցը մէջ, այնչափ կը նեղնան եւ վերջին ճիւղն ալ կը բացուի փոքրիկ խողոջի մը մէջ՝ ուր պիտի կատարուի բուն շնչառութեան գործողութիւնը:

Քանզի այդ փոքր խողոջը՝ որուն բերաւորները 'ի միասին գալով կը կազմեն թոքերը, շնչառութեան բուն գործարանները, շինուած են երկու խաւերէ, որոնց մին երբիքիլիօն ըսուած նրբազոյն թաղանթ մը, իսկ երկրորդը մաղանման խողովակաց հիւսք մ'է: Սոյն խողովակը այնքան նեղ են, որ միայն մէկ արեան գնատիկ թոյլ տան անցնելու: Զայս 'ի

մտի ունեւորով, առարկուի թերեւս թէ գիւրդ հնար է արեան այնքան ահագին քանակութեան յարաժամ նորոգուել այնչափ նրբագոյն խողովակաց մէջ. բայց պէտք է գիտնալ թէ, եթէ թոքերը հորիզոնական մակերեւոյթի մը վերածուէին, 200 մէթր քառակուսի չափ տեղ պիտի բռնեն, այնպէս որ 24 ժամու մէջ 20000 լիտր արիւն կը կը վերանորոգուի թոքերուն մէջ: Արդ, կը մնայ մեզ գիտնալ թէ ինչպէս կը մտնէ օդը մեր թոքերուն մէջ 'ի չօչափ գալու համար արեան հետ դոր անդադար կը յղէ հոն սիրտը թոքային երակով:

1. Շնչառութիւն (inspiration). — Թոքերը կուրծքի խոռոչին մէջ ամէն կողմէ փակչած լինելով, ամէն անգամ որ կուրծքը կ'ընդլայնի, թոքերն ալ կրաւորապէս կ'ընդլայնին, այսինքն անոր շարժմանց կը հետեւին: Ենթադրենք որ կուրծքը եւ անոր հետեւելով թոքերը ընդլայնեցան, այն ատեն ինչ պիտի տեսնուի. — Բնագիտութեան մէջ օրէնք մը կայ, որ հնարողին անուամբ Մարիօթի օրէնք կը կոչուի եւ ըստ որում « որ եւ է կազի մը ճնշումը կը նուազի այնչափ որչափ որ իւր բռնած ծաւալը կ'աճի: » Արդ քանի որ թոքերուն ծաւալը, կուրծքին ընդլայնմամբ, աճեցաւ, բնականաբար պարունակած օդին ճնշումը պիտի նուազի: Եւ որովհետեւ այս օդը վերոյիշեալ խողովակի մը միջոցաւ հաղորդակից է արտաքին օդին հետ՝ որոյ ճնշումն առաւել է քան զիւրն, հետեւաբար արտաքին օդը դէպ 'ի ներս պիտի ընթանայ լեցունեւելու կարծես այն պարապ տեղը՝ որ գոյացած է թոքերուն ընդլայնմամբ: Իսկ թէ գիւրդը կ'ընդլայնի կուրծքը եւ անոր հետ թոքերը, զայդ հասկնալու համար պէտք է անդամաբանական մանրամասնութեանց մտնել որոնք բոլորովին անխմանալի պիտի մնան մեր ընթերցողաց:

2^o Շնչաարութիւն (expiration). — Թոքերը ընդլայնելէ ետքը, այնպէս կը մնան. — Ո՛չ, այլ երկու յատկութիւնք՝ որովք օժտեալ է թոքերուն հիւստեածքը, այսինքն տուած գականութիւն եւ կծկողութիւն իւր առջի ծաւալին կը բերեն թոքերը, որով եւ կը վանեն այն օդը՝ որ անյարմար է եւ փնասակար կենաց: Ի՞նչ ըսել է առաձգականութիւն. — երբ ոչխարէ մը նոր հանուած թոքի մը մէջ փչես, թոքը

կը սկսի ուռնալ. բայց երբ փչելը դադրեցունես, թոքն ալ պզտիկնալ կը սկսի եւ իւր առջի ծաւալին կը վերածուի: Իսկ կծկողութիւնը հասկնալու համար, ելեքորական մեքենայով մը պէտք է դաշիլ թոքին մէջ բաժնուող մանրագոյն խողովակաց, կը տեսնուի որ թոքին ծաւալը կը պզտիկնայ: Ահա այդ երկու գլխաւոր յատկութեամբք է որ թոքին մէջ գտնուող ապականեալ օդը արտաքս կը հանուի:

Այժմ պէտք է լուծել սա կարեւոր խնդիրը թէ օդը թոքային մանրագոյն խողովակներու մէջ ինչ փոխանակութիւններ կ'ընէ արեան հետ եւ ինչպէս:

Շնչառուած օդը կը պարունակէ, 100 ին

ծաւալ	
Թթուածին	20, 9
Բորակածին	79, 1
	100

Ասկէ զատ տասը հազարին 2—3 մաս ալ թթուածին կը պարունակէ:

Շնչատրուած օդը կը պարունակէ, 100 ին

Թթուածին	13, 4
Բորակածին	79, 3
Թթուածութիւն	4, 3
	99

Մնացած մէկ մասը կարեւորութենէ զուրկ քանի մը արտահանութիւնք են:

Արդ ինչպէս կ'անցնի արտաքին օդին թթուածինը այն նուրբ թաղանթէն՝ որ թոքերուն փոքրիկ խողովակները կամ խցիկները կը կազմէ:

Ըստ բնագիտական օրինաց, այդ գործողութիւնը կարելի է միայն (երկու կազերու փոխանակութեան échange համար) երբ միոյն մասնաւոր ճնշումից միւսոյն մասնաւոր ճնշումէն աւելի է: Եւ յիշուի այլեւայլ փորձերով եւ հաշիւներով (1) գտնուած է որ շնչառուող թթուածնին մասնաւոր ճնշումը

(1) Անոնք որ հետաքրքիր են գիտնալու այդ հաշիւները, թող ընթերնուն ժամէնի Բնագիտութիւնը՝ որ զիտեթեանց փնտրանաց աշակերաց համար յօրինուած է մասնաւորաբար:

առաւել է քան շնչատրուող թթուածնին, եւ շնչատրուող թթուածնին մասնաւոր ճնշումը առաւել է քան շնչառուող թթուածութիւն: Ահա կաղերուն մասնաւոր ճնշմանց այդ տարբերութեամբն է որ զիրար անջրպետող նրբագոյն թաղանթներու մէջէն կրնան անցնիլ. անով է որ կը հաստատուի օդոյ տուրեւաւր մեր թոքերուն մէջ:

Այնքան խօսելէ ետք շնչառութեան տեսականին վրայ, կ'ուզեմ այժմ վրադ ինչ ճառել շնչառութեան մի կարեւոր նիւթին վրայ՝ որ առողջաբանական տեսակէտով յոյժ օգտակար գիտելիք մ'է:

Երբ կենդանի մը բանտարկենք մի սենեակի մէջ՝ ուր, հետեւաբար, անհնար լինի թթուածնին վերանորոգումը, այդ սենեակի օդը հեազեւտէ կը կորուսանէ իւր թթուածինը եւ թթուածութիւնը կը շատնայ: Մինչեւ որ թթուածնին քանակութիւնը 100 ին 15 էն վար չիցնայ, շնչառութիւնը անկանոն չլինիր: Երբ 100 ին 7, 5 ի իջնայ, շնչառութիւնը շատ խորին լինել կը սկսի. 100 ին 4, 5 ին, շնչառութիւնը կը դժուարանայ. իսկ 100 ին 5 ին, շնչահեղձութիւնը (ասֆիզի) անխուսապելի է: Շնչահեղձութիւնը ո՛չ այլ ինչ է, բայց եթէ թթուածնին անհետացումը եւ թթուածութիւն հաւաքումը արեան մէջ: Երբ սենեակի մը օդին ապականութիւնը աստիճանաբար կը լինի, կենդանին յուշիկ յուշիկ կը վարժուի, որով կրնայ ապրիլ այնպիսի տեղ մը՝ ուր անվարժ կենդանի մը անմիջապէս սկսի մեռնէր: Քլօտ Պէրնառ սնդկի աւաղանի մը վրայ դրուած սրուակի մը մէջ թռչուն մը կը դնէ, 2—3 ժամ ետքը ուրիշ թռչուն մ'ալ կը մտցունէ, եւ կը տեսնէ որ նորեկ թռչունը շնչահեղձ լինելով կը մեռնի, մինչդեռ առաջին թռչունն դեռ կ'ապրի:

Ամէն կենդանի միեւնոյն արագութեամբ շնչահեղձ չլինիր. օրինակի համար բազը խիստ շատ կրնայ գիմանալ ապականեալ օդի մը մէջ: Ասոր պատճառը համեմատաբար իւր հիւսուածքին մէջ արեան քանակութեան շատ գտնուիլն է:

Այժմ կը մնայ գիտնալ թէ չափահաս մարդու մը համար մէկ ժամու մէջ առնուազն որչափ օդ պէտք է: Գիտենք արդէն որ չափահաս մարդ մը 24 ժամու մէջ 400 լիտր, կամ մէկ ժամու մէջ 16 լիտր թթուածութիւն կ'արտաշնչէ: Գիտենք

նոյնպէս որ երբ թիւածուի քանակութիւնը 1000 ին 4 ի կը հասնի, նոյն օգը շնչառութեան անյարմար է: Արդ զիւրին է հետեւեալ հաւասարութեամբ լուծել խնդիրը.

$$\frac{16}{x} = \frac{4}{1000}$$

ուստի $x = 4000$ լիտր կամ չորս մեդր խորանարդ: Երբ բազդատենք այդ քանակութիւնը մեր սենեակներու պարունակած օդին քանակութեան հետ, զիւրաւ կը հասկնանք թէ ինչ թշուառ կացութեան մը մէջ են մեր թոքերը եւ թէ ինչո՞ւ այնչափ կը յաճախէ մեր մէջ թոքային հիւժախտը՝ որ ամէն տարի հազարաւոր զոհեր կը տանի մեր երիտասարդներէն:

Ռ. ՌՕՊԷՆՍՈՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. — Բօլ Պէս. Շնչառութեան քննիստութեան վրայ դասեր 1870. — Ժօլիէթ. Հաւաքածոյք քննիստութեան 1877. Պօնիս. Նոր տարեք մարդկային քննիստութեան, 2րդ. տպագրութիւն 1881. — Ա. Ռօպէնսօն. Թշուառութիւն եւ իւր արդիւնքն 'ի Կ. Պօլիս. — Բնակարանք. (Լոյս 1882-1883 հաւաքածոյք:)

ԱՐՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹԵԱՆ

(Շարունակութիւն)

Ուրեմն պէտք ունիմք. 1. Գիտութեան, 2. Աշխատեան բաժանման:

Գիտութիւնն. Որպէս զի աշխատաւորն՝ իւր աշխատութենէն կարելի եղած բոլոր առաւելութիւններն քաղէ, պէտք չէ որ աշխատաւորն միայն վարժ լինի, այսինքն ճարպիկ ու իւր արուեստին մէջ ելիած, այլ նաեւ պէտք է որ նա իւր աշխատած իրաց վրայ գիտական տեղեկութիւններ ունենայ:

Բնութեան ճանաչումը մեծաւ մասամբ կը կայանայ իրաց պատճառներն հասկանալոյ մէջ, այսինքն գիտնալ թէ ինչ բաներ պարտին միանալ այնինչ բաներն արտադրելոյ համար:

Այսպէս չորեքշաբթի մեքենայն կը պարտխմէր սա գիւտին որ եթէ ջերմութիւնը ջրոյ գործածութիւն, չորեքշաբթի զորաւոր մի ընդլայնում յառաջ կը գայ : Ուրեմն վառարանը, հանքածութիւն, կատցան, ջուրը, գորութեան պատճառներ կը պարունակեն : Ամեն անգամ որ 'ի գործ դնելոյ մի աշխատութիւն ունիմք, պարտիմք նախ եւ առաջ ուսումնասիրել, եթէ կարելի է, թէ որք են այն պատճառներն որ գանի առաւել զիւրութեամբ՝ եւ առատօրէն կարեն յառաջ բերել : Գիտութիւնն զմեզ մի շատ պարագայ աշխատութիւններէ կ'ազատէ :

Ինչպէս որ Sir John Herschel կը բացատրէ՝ գիտութիւն մեզ երբեմն կը ցուցնէր թէ՛ այն բաներն զորս կողմէմք կ'ստանայեալ պէտքս անկարելի են : Ինչպէս օրինակի համար մշտնջենաւոր շարժման գիւտը, այսինքն այնպիսի մի մեքենայ գտնել որ լինին իւրեան շարժի : Ուրիշ անգամներ գիտութիւնը մեզ կը սովորեցնէ թէ՛ այն կերպը որով կը ջանամք մի գործ կատարել, բոլորովին սխալ է : Այսպէս երկար ատեն կարծեցին թէ երկաթին հալեցնելոյ լաւագոյն միջոցը՝ (fourneau) ծխնելոյղին մէջ պաղ օդ ներմուծելն էր : Սակայն գիտութիւնն հաստատեց թէ ներմուծեալ օդն փոխանակ պաղ լինելոյ ըստ կարելւոյն տաք պարտի լինել : Ստէպ նաեւ գիտեմք մեզ թոյլ կը տայ մեր գործը կատարել մի շատ աշխատութիւններէ զմեզ ազատելու : Նաւապետն ու նաւաւարը մեծ խնամքով ծովուն մակընթացութիւնն եւ տեղատուութիւնը կը քննեն, որպէս զի իւրեանց ճանապարհորդութեանց միջոցին զայն 'ի նպատակ ունենան : Մետէորաբանք ծովային քարտէսներ պատրաստած են՝ որոնք նաւապետին կը ցուցնեն թէ՛ արագ մի ճանապարհորդութեան ամենաառաւել նպատակը որ հոգնեն ու հոսանքները ուր պիտի գտնէ : Վերջապէս գիտութիւնն մեզ երբեմն զարմանալի իրեր գտնել կը տայ, որք առանց նորա բոլորովին անկարելի պիտի թուէին մեզ : Կը բաւէ յիշատակել լուսանկարի, հեռագրի եւ հեռաձայնի գիւտերն : Ամենայն ճշմարտութեամբ կարելի է ասել թէ ճարտարութեան վերաբերեալ մեծագոյն կատարելութիւնը՝ որոց մեծագոյն մասին նստատակն է զմարդ անբանական վիճակէն վեր բարձրացնել, գիտութեանն յառաջ կը գան :

Իրաւունք ունէր Վիրգիլիոս գօշեւոյ թէ՛ երանի նմա, որ իրաց պատճառը գիտէ :

Պ. ՆԵՎՐՈՒՋ

ԲՈՅՔ ԱՐԵԳԱԿԱՆ

(Շարունակութիւն)

Արեգական այս բոցերուն անշատուն մի խորս երկնից՝ կը նշմարուի միայն նորա եգերաց վրայ. կը տեսնեմք զայնս երբ միայն կողմնակի կը ներկայանան մեր աչաց: Հարկ է գիտել թէ այս բոցեղէն պսակն միայն մեր տեսութեան ուղղահայեաց շրջագոտին վրայ չգտնուիր. այլ նմանագոյն պսակ մ'ալ կը տեսնեմք, որ կողմն ալ կենամք, ի գնին այդ ճաճանչագեղ աստեղ: Ուրեմն հարկ է մտօք նկատել Արեգական անհուն գունդն չթափատեալ, ցցուեալ յամենայն կողմանց, բոցերով որ կը բարձրանան նորա մթնոլորտին մէջ եւ կը տարածուին հրեղէն ծածկութից ձեւով լուսաւոր բարձանց վրայ:

Արեգակնային մակերեւոյթն զոր կը տեսնեմք եւ որ մեր աչաց կը գծէ աստեղ գունդն՝ իւր վրայ ունի ծիրանեգոյն հրոյ ծածկոյթ մի, յորմէ կը բարձրանան հանապազ անհամար բոցեր, հրգեհ ճշմարիտ եւ մշտնջենաւոր: Տուրնջեան աստեղ ակնախտիղ լոյսն անտեսանելի կ'ընէ մեզ այս բոցերն (վասն զի նաեւ թափանցիկ են սոքա), ինչպէս անտեսանելի կ'ընէ աստղերն: Յառաջ քան զգիւտ լուսապատկերադիտի (spectroscope), այս բոցերն տեսանելի էին միայն ամբողջական խաւարմանց հազուադէպ պարագային մէջ, երբ լուսնոյ սկաւառակն, Արեգական եւ մեր մէջ մտնելով, կը սքողէր արեգակնային շլացուցիչ ցոլացումն եւ թոյլ կուտար որոշել նորա շուրջն գտնուած իրերն: Կարող եմք հասկանալ թէ այնպիսի գննութիւնք, որ կը լինէին մի քանի վայրկեանի մէջ, կամ աւելի նուազ միջոցի մէջ, երբ երեւոյթն կը ծագէր յանկարծական կերպիւ եւ նորանչան գեղեցկութեամբ, հարկաւ այնպիսի գննութիւնք վեր ի վերոյ եւ անկատար պիտի լինէին: 1868 օգոստոս ամսոյ 18ին, Պ. Ժանսէն, երբ գնացած էր ի Հնդկաստան դիտելու նոյն տարւոյ ամբողջական խաւարումն, զարմացաւ այն գծից վրայ զոր լուսապատկերադիտին մէջ կը ներկայացնէին Արեգական ու-

ույցքն, եւ մտածեց որ գործին դարձեալ ուղղելով դէպ Սրեգական չրջապատի այն կէտն ուր կ'երեւէին ուռոյցք՝ հաւանականաբար պիտի զօրէր տեսնել զայնս վերստին յետ խաւարման: Ամալք արգել եղան այս փորձին նոյն օր. այլ հետեւեալ առաւօտուն Արեգակն ծագեցաւ լուսափայլ, եւ իրօք գործին թոյլ կուտար ճանչել եւ գծագրել ուռոյցներ այնչափ լաւ որչափ խաւարման ժամանակ: Գիտութեանց պատմութեան մէջ բաւական յաճախեալ զուգադիպութեամբ մի, Պ. Լօքեյըր անգղիացի աստեղագէտն, իւր լուսապատկերադիտային ուսմամբք միեւնոյն հետազօտութեանց առաջնորդուելով՝ նոյն գիւտը կ'ընէր միեւնոյն ժամանակ:

Այս ժամանակէն ի վեր, Սրեգական բոցերն հանապազ զննուած, չափուած եւ ի ցուցակի առնուած են ի չնորհս աստեղագիտաց գործունէութեան եւ լուսապատկերագէտ գործւոյն ստացած բարւոքմանց: Բազմաթիւ ականաւոր աստեղագէտք, 1868էն սկսեալ, երկրագնտիս այլեւայլ կողմերէն դիտած են այս արեգակնային երեւոյթներն եւ զբաղած օրինօք արձանագրել զայնս ցուցակաց մէջ եւ տալ գիտութեան այն թանկագին տարրերն, որք պիտի նպաստեն ամբողջացնելու մեր ծանօթութիւնն այս այնչափ կարեւոր աստեղ, որոյ ճառագայթներէն կախումն ունի մեր կեանքն:

Այս բորբոքեալ ուռոյցներն զննելու համար, կ'ուղղեմք գործին Սրեգական եղերաց վրայ եւ կը սահեցնեմք լուսապատկերադիտին բացուածքն այս եզերքէն, մինչեւ որ ուռոյցներու գոյութիւնն յերեւան ելնէ: Երբ օդն խիտ հանդարտ լինի, կարող կը լինիմք, նոյն խիլ զննեալ լուսապատկերային գծին լայնութեամբն, տեսնել ձեւն ուռոյցքին որ կը փայլի սքանչելի գեղեցկութեամբ: Այս երեւոյթք կը յիշեցնեն մեզ երբեմն երկրային ամպոց տեսիլներն. «Կարծես իմն դիտել կիսաբաց դռնէ երեւոյթ մի երկնի, երբ այն ինչ Սրեգակն ի մուտս կը խոնարհի.» Եունկ: Սոցա զննութիւնն անմոռանալի տպաւորութիւն մի կը թողու մտաց վրայ: Իսկ ես, թէպէտ դուն ուրեք դիտած եմ զայնս, (ի Հոովմ, ողորացեալ Բ. Մէքքիի հետ. ի Նիս, ճարտար զննիչ Թօլօնի հետ), սքանչացայ նոցա լուսոյ գեղեցկութեան, ձեւոց նրբութեան վրայ, զարմացայ միանգամայն արեգակնային

հնոցին մէջ հրդեհի նման այրող անհուն բոցերուն տարածութեան վրայ :

Բիծերու թուոյն նման ուռոյցներու թիւն ալ փոփոխական է : Այսպէս Բ. Սէքքիի վիճակագրէն կ'երեւի որ, տեսութեան ճառագայթին ուղղահայեաց արեգականային շրջապատին վրայ, կը թուէր նա միջին հաշուով մէկ օրուան մէջ 15 ուռոյց 1871ին, 15 հատ 1872ին, 9 հատ 1873ին, 7 հատ 1874ին, 6 հատ 1875ին, 5 հատ 1876ին, 4 ական հատ 1877—88ին : Այս վերջին թուականէն ի վեր, յորում բիծք եւ ուռոյցք նուազագոյն էին, թիւերն երթալով աճած են, եւ այժմ հասած են գրեթէ 15 հատի մէկ օրուան մէջ : Տասնեւհինգ հատ մէկ օրուան մէջ՝ հինգ հազարէ աւելի ըսել է տարուան մէջ (միայն մէկ միջօրէականի համար) :

Ք. Ֆլամարիոն

(Շարունակելի)

Թարգմանեաց . — ԼԵՒՈՆ

Մ Ա Յ Տ Ա Ի Ա Ռ Թ Ի Ի

Կ Ի Ն Ն

(Շարունակութիւն)

Կրնանք զանց առնուլ ժան տ'Արք դիւցազնուհին որ սլարդ գեղջուկի մը զաւակն էր եւ մինչ 18 տարեկան հովուուհի եղաւ, Օրլէան քաղաքը փոքրաթիւ գնդով Անդղիացւոց սաշարումէն ազատեց. Սա Ֆրանսայի Կարօլոս եօթներորդ թագաւորն իր դրօշին տակ առաջնորդեց մինչեւ Ռէյմս քաղաքն զանազան ռազմադիտական դիրքեր խլելով Անդղիացւոց ձեռքէն, զորս չարաչար յաղթեց Բադիի ճակատամարտին մէջ եւ ձախող մարտի մը մէջ գերի բռնուելով հայրենասիրութեան զոհ գնաց փայտակոյտին վրայ եւ այսօր ֓արիզի հրապարակներէ միոյն վրայ կանգնուած է իւր արձանն ներկայացնող հեծեւազօր զրահակիր մի օրիորդ :

Մեծն Գաթերին երկրորդ կայսրուհին Ռուսաց, պատե-
րազմաւ գրաւեց Սրիմը, Ազախու, Դայդանի, Գինպուրնի,
եւ իսմայիլիայի բերդաքաղաքներն, գրաւեց նաեւ Լեհաս-
տանի մէկ մասը, քաջաւերեց երկրագործութիւնը, ճարտար-
արուեստութիւնը, գրականութիւնը եւ գեղարուեստներն:
Մահը կասեցոյց զինքն նորանոր աշխարհակալութիւններէ որոց
նախագիծն պատրաստած էր: Ռուսաց Եղիսաբէթ-Բեգրովնա
կայսրուհւոյն (1709-1762) վարչական գործերն եւ պատերազմ-
ներու մէջ տարած յաղթանակներն նշանաւոր ըրած են զինքն:
Մուկերիթ տ'Անժու Անդղիոյ թագուհին: Նորվեկիոյ Մաու-
կերիթ թագուհին որ անուանեցաւ Շառլոտտէ հիւսիսի
(1555-1412), սա իւր սեռին յատկութեանց ու շնորհաց
կցորդած էր մի մեծ մարդու գործունէութիւնն: Պատմու-
թիւնը առատ օրինակներ կ'ընծայէ վարատելու համար ա-
մեն կասկած: Անշուշտ ասոնց նման կորովի, քաջասիրտ դիւ-
ցազնուհիներ առաջ բերող սեռը, կարող է դասել ի շարս
դիւցազանց եւ հրամանատարաց ուրիշ շատեր՝ նման կամ
գերազանց:

Դեռ այսօր իսկ Գարատաղցի կիներն կը պատերազմի իր ա-
մուսնոյն հետ հաւասարապէս եւ քովէ քով. բաց աստի երբ
կինը սիրտ ունի հայրենեաց պաշտպանութեան եւ իրաւանց
բռնաբարման դէմ բացուած պատերազմներու մէջ իր դաւա-
կաց կորուստին տոկալու, պիտի մեռնի անշուշտ այր մարդուն
չափ հայրենասիրութեամբ, անոր չափ արութեամբ:

Կինը աշխատող է այր մարդուն չափ եւ եթէ կը դանգա-
տուի թէ այրերն կ'աշխատին կանանց համար, այնքան իրա-
ւացի չ'է այս տրտունջ, քանի որ դաւառներուն մէջ գրեթէ
ամեն տեղ ընդհանրապէս կ'ընեն է որ կ'աշխատի կերակրելու
համար այրն. կինը կը հերկէ, կը մշակէ, կը քաղէ, կը վարէ,
եւ բոկոտն, ինչպէս տեսած եմ Պուլկարիոյ եւ Ռուսէլիի
մէջ սլոոյտի մ'առթիւ, մինչդեռ այրերն կը հագնին մեծաւ
մասամբ կոշիկ եւ կը վարեն մի ծոյլ կեանք, սպասելով ի-
րենց կանանց աշխատանաց արդեանն:

Կինն այժմ յ'Եւրոպա եւ յ'Ամերիկա ամեն արհեստի, ամեն
գործի մէջ այր մարդուն պաշտօնակից է, շատ պարագանե-
րու մէջ անկէ գերազանց իսկ հանդիսանալով:

Լուի Պիլանէր՝ իր «Մարդն ըստ գիտութեան» (L'Homme selon la science) գործին մէջ ('գոր 1876էն ի վեր թարգմանած եւ՝ ամբողջապէս առանց սակայն հրատարակելու) ոչ նուազ գովեստիւք խօսած է այս մասին. Լուի Պիլանէր՝ որ հետազօտած է բնութեան եւ համագոյից առնչութիւններն, անշուշտ քան 'զմեզ աւելի յարգելի կարծիք ունի: Մեծանուն ուսուցչապետին իմաստասիրական եւ գիտական այդ երկն, ամեն կասկած կը փարատէ:

Նմանապէս Ալէքսանդր Տիւմա Որդի, կը գրէ՝ զմեզ վստահութեամբ պաշտպանելու կնոջ դատն, իր «Կանայք որք ապանկեն եւ կանայք որք փռեարկեն» (Les femmes qui tuent et les femmes qui votent) անուն հեղինակութեան մէջ, 'գոր գրած է 9 սեպտ. 1880ին: Դեռ կան շատ հեղինակներ որք զօրաւորապէս փաստերով պաշտպան կանգնած են այս դատին:

Ստոյգ իրողութիւն մ'է սակայն որ այսօր կինը՝ մշակ է, կինը՝ գործաւոր է, կինը՝ արհեստաւոր է, կինը՝ հեռագրական եւ թղթատարական պաշտօնատանց ինչպէս նաեւ երկաթուղիներու կայարանաց եւ վարչութեանց մէջ գործօն դեր մը կը կատարէ, կինը՝ վաճառական է, կինը՝ հաշուապետ է, կինը՝ գիտն է, կինը՝ գրագէտ է, կինը՝ դաստիարակ, կինը՝ երաժիշտ, կինը՝ նկարիչ, կինը՝ դեղագործ, կինը՝ բժիշկ, կինը՝ փաստաբան, կինը՝ դիւանագէտ. կինը՝ իշխան եւ քաղաքի եւ վերջապէս կինն՝ կայսրուհի է որպէս էին եւ են. Անն տը Ֆռանս կամ տը Պօթէօ Լուի մետասաներորդի դուստրն, որն որ Կարոլոս ութերորդի անչափահասութեան ժամանակ Ֆռանսան վարեց, այնքան մեծ խոհեմութեամբ եւ հաստատամտութեամբ, իրեն ոսոխ ունեցաւ Օրլէանի դուքսը, բայց պատերազմաւ յաղթեց անոր, գերի բռնելով իսկ զայն Սէնթ-Օպէն-տիտիւ-Գօմիէի մէջ 1488ին:

Անգղիոյ Աննա թագուհին 1664-1714, որ պատմութեան էջերուն մէջ փայլուն անուն մը թողած է ի մասին վարչական եւ կառավարական հմտութեան: Ժան տ'Ալպրէ (1536-72) 1548ին ամուսնացաւ Վանտոմի դուքս Անթուան տը Պուռպօնի հետ, եւ ծնաւ 1553ին Հանրի չորրորդն, 1555ին իր ամուսնոյն հետ յաջորդեց իր հօրը Հանրի տ'Ալպրէի եւ իր

ամուսնոյն մահուընէն վերջն ալ տիրապետեց իրեն ժառանգ թողուած երկիրներուն, վարելով զայնս խնամութեամբ եւ հաստատամտութեամբ. 1567ին ներմուծեց կալվինական աղանդն եւ իւր որդին նուիրեց այդ նոր վարդապետութեան: Այս իշխանուհին որ մի մեծ ու վեհ ոգի կը կրէր եւ ունէր խիստ մշակեալ միտք, սպարաստած է կրթութեամբ իր որդին այն մեծ գերին համար 'զոր խաղաց յետոյ:

Պլանշ տը Գասթիլ (1226-56-52) Գոանսայի թագուհին իր եւ կառավարութեանը դէմ կազմուած դաւերը խորտակեց եւ այնքան խնամութեամբ կառավարեց երկիրն: Սա իր բարձր հանճարին կը միացնէր մի չքնաղ գեղեցկութիւն, որոյ նկատմամբ Թիսո տաղեր յօրինած է:

Մաճառաց Եղիսաբէթ թագուհին (1207-31) որ մականուանեցաւ Սրբուհի, 14 տարեկան հասակին մէջ ամուսնացաւ Լուի չորրորդի հետ եւ իր գահին վրայ նշանաւոր հանդիսացաւ իր առաքինի գործերովն:

Անդղիոյ Եղիսաբէթ թագուհին, 1533: Մեծն Կատարինէ, Մոռի-Թէոէզ եւ վերջապէս դեռ Կենդանի վիքթօռիա թագուհին Մեծին Բրիտանիոյ եւ Կայսրուհին Հնդկաստանի, որ կ'իշխէ միլիոնաւոր քաղաքակիրթ, հարուստ եւ անյողդողդ ժողովրդոց, աւելի արդիւնաւորութեամբ եւ արժանաւորութեամբ քան կարգ մը կայսրեր ու թագաւորներ: Կրնանք ուրանալ թէ այսօր իսկ մանաւանդ շատ մեծ ու նշանաւոր դիւանագիտաց եւ դրամավարաց խորհրդականներն իրենց կիներն են. լսեցինք դեռ մօտերս լրագրաց միջոցաւ, թէ Կինն ճաւայէս⁽¹⁾ ալ եղած է, կրնանք տեսնել Կինն զօրա-

(1) Մեր այս յիշատակութեան տեղի տուած էր մայրաքաղաքիս Զառ Տիւ Պօֆօն Թերթին մէջ հրատարակուած այն լուրը թէ «մի առաջաստուորի նաւապետն ուղեւորութեան ընթացքին մէջ եւ նաւահանգիսք հասնելու դեռ երեք օր մնացած ծանրապէս հիւանդանալով, իր երիտասարդ կիսն առաջնորդած էր նաւուն մինչեւ նպասակակէսն Մարսէյ, յարգանք եւ հիացում ազդելով բոլոր նաւասեաց: Բայց յետոյ մի նշանաւորագոյն իրողութիւն տեղի ունեցած է, զոր գործեալ միեւնոյն Թերթի 2 Փետրվար 1884 ամսաթուոյն մէջ ընթերցայ, որոյ յիշատակմամբն կրկին գոհ կը մնամ թէ մեր սոյն տեսութիւն, հեռի շողքորդութիւն լինելէ ճշմարտութենէ ներշնչուած է, ճշմարտութիւն, զոր պիտի յարգեմ ցոյզափ ապրիմ:

Աշխարհահռչակ նիւ Եօրք Հէրալտ օրաթերթէն քաղուած լուր մ'է որ կը

պէս (²) կինը մեքենագործ, կինը՝ երկրաչափ կինը, գիտէր ընծոյ.
վերջապէս ԿԻՆՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱՊԷՍ ՀԱՒԱՍԱՐ ԱՅՐ ՄԱՐԳՈՒՆ:
(Շարունակելի) ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆԲ

Ե Ի

ԱԶԳԱՅԻՆ ԴՐԱՄԱՏՈՒՆԲ

Ի՛նչ որ ալ ըսուի, Հայ ազգին ամենամեծ հանդամանաց մին է գործնականութիւնն. իսկ բացարձակապէս անժխտելի է Հայոց գործունեութիւնն: Այր եւ կին, նախնական ժամանակներէն մինչեւ այսօր, կ'աշխատին հայրենի հողին վրայ. ժրջան, պարագաներէն ալ գիտէ Հայն օգուտ քաղել ընդհանրապէս:

Հնդեւրոպական ցեղերու գործունէութիւնն եւ ուշիմութիւնն հաստատուած են աշխարհիս ամեն կողմանց մէջ: Ուստի անտեղի է զարմանքն, որ կը յայտնուի մերթ եւրոպացւոց կողմէն, Հայ ազգին եւրոպական բարեմասնութեանց նկատմամբ: Այս Ասիական ազգն նոյն ցեղին կը վերաբերի,

ծանուցանէ թէ Ամերիկայի Նոր Օրլէան նահանգէն մասամբ Մառի Միլլէր դիմած է Միացեալ Նահանգաց զանձային վարչութեան, իրո՛ւ նաւապէս, Միսիսիպիի վրայ բանօղ շոգենաւներէն միոյն հրամանատարութեան արժանութիւնը խնդրելու:

Կ'ըսուի, կը յարէ յիշեալ թերթը թէ՛ Մասամբ Միլլըր միեւնոյն գծի վրայ այժմ իսկ պաշտօն վարող նաւապետաց շահերէն աւելի յաջողակ է: —

(²) Արդէն առաջ բերուած պատմական իրողութիւնք տարալոյս չէին թողած այս մասին, բայց աւելորդ չեմ համարիր խիստ նոր իրողութիւն մ'ենս մէջ բերել, զոր ընթերցայ դարձեալ «Պատ իւ Պոսթօնի» 22 Յունուար 1884 ամսամուկն մէջ, «Իզական սեռէ գնդապետ մը» խորագրոյն ներքեւ, քաղուած «Պոսթօն Իմիքշըն» անուն Գաիրէ հրատարակեալ թերթէն. «1884 յունուար 10ին, առաւօտեան Եւրոպական ժամը 10ին միջոցները Գաիրէի նուպար-փաշա անուն փողոցէն կ'անցնէր զինուորական երաժշտութեան առաջնորդեալ եզրիպական ժանտարմայի հեծելազօրաց գունդ մը, հրամանատարեալ երեք բարձրաստիճան սպաներ, որոց մին կին մ'էր: Խուռն բազմութիւն մը ապշած կը դիտէր այս անցքը:

յումէ սերած են՝ այսօր քաղաքակրթութեան յառաջապահներն եղող ազինք. նոյն է մայրն Հայկական եւ Ֆռանսական լեզուաց. նոյն կլիմային տակ ծնած են Հայոց եւ Եւրոպացւոց նախահարք:

Հայոց քաղաքակրթութեան բեկորք օր աւուր երեւան կու գան, եւ Արեւմտից գնահատման կ'արժանանան: Հետզհետէ ուսումնասիրութեան առարկայ եղած են Հայոց դըպրութիւնք, արուեստք, առեւտուրք. եւ ձեռնհաս Եւրոպացւոց վկայութիւնք այս նկատմամբ պատուաբեր են մեր ազգին: Որքան այդ ուսումնասիրութիւնք ընդարձակուին, որքան մեր գործք ու մեր ծագմունք յայտնուին ու ճանչցուին, այնքան պիտի բարձրանայ մեր Արեւմտեան եղբարց համարումն ու պիտ' աւելնայ համակրութիւնն՝ իրենց սերակից Ասիաբնակ այս ազգին նկատմամբ:

Ըսել կ'ուզենք՝ այս հասնարում բառն արտասանելով՝ թէ Հայ ազգն Եւրոպական ազգերէն աւելի յառաջացեալ է կամ առաւել ընդունակ է: Ո՛հ, ո՛չ անշուշտ. Հայք դեռ չառ յետադէմ են Եւրոպացւոց համեմատութեամբ, եւ Հայք առաւել օժտեալ չեն քան զԵւրոպացիս. Սակայն յատկութիւն մը ունին Հայք, որ՝ նկատելով իրենց արդի կենաց պայմանքն՝ յաւէտ արժան է տիեզերական գնահատման եւ սքանչացման. այդ յատկութիւնն է Հայոց անդուլ գործունեութիւնն: — Ֆռանգօ-Գերմանական պատերազմէն յետոյ տիեզերք զարմացաւ թէ, ինչպէս Ֆռանսան՝ ոյր կենսական տարերք սպառած կը թուէին Երկրորդ կայսրութեան ազդեցութեամբ եւ Գերմանական պատերազմին հետեւութեամբ՝ վերակենդանացաւ այնքան սուղ ժամանակի մէջ. Ողբացեալն Բօլ-աը-Սէն-Վիքդօռ այն սուղի ու սարսափի տարւոյն մէջ յօդուած մը հրատարակեց՝ որ խորագիր ունէր Ինչպիսի կորնչին ժողովուրդք. Ժողովուրդք անշուշտ գործունէութեամբ չեն կորնչիր. եւ Ֆռանսա պիտի փրկուէր, որովհետեւ գերազանցապէս օժտեալ էր Ֆռանսական ազգն այն փրկուէտ յատկութեամբ, գործունեութեամբ: Եւ Հայք գործունեութեամբ փրկուած են այնպիսի փոթորիկներէ, այնպիսի տագնապներէ՝ որք մահաբեր եղած են ժողովուրդոց ոմանց համար:

Բազմահմուտ ու ծանրախոհ Եւրոպացի հեղինակ մը, Տէրին, իր ճեմարանապատկ վաճառականութեան պատճառով մէջ ստէպ կը խօսի Հայոց վրայ, զայնս անուանելով «Ժողովուրդ գործօն ու ձեռնարկու՝ վաճառականութեան սիրով ծնած»։ Եթէ բաւական չը համարուի սոյն վիպալուծիւնն, ի մէջ բերենք անկողմնասլահ անուանի հնախօսին ընդարձակագոյն գովաբանական խօսքերն. «Հայ ժողովուրդըն ապաքէն ծառայութիւններ մատոյց Քրիստոնէութեան, իբրեւ միջնորդ մը Քրիստոնէից եւ այլադէնից միջեւ. եւ մեծապէս օգտեցաւ այն առաւելութիւններէն զորս նմա կու տար այս դիրքն... Հայ վաճառականք տարածուած էին, որպէս են տակաւին, Հնդկաստանի, Պարսկաստանի, Ասորւոց բոլոր վաճառատեղեաց մէջ, եւ այլուր»։ Գործունեայ ժողովուրդ՝ ձեռն ի գործ արիւնձող. պատմութեան ու հնագիտութեան բարձունքէն արձակուած այսպիսի վիպալուծիւն մը խոտելի վիպալուծիւն մը չէ, ո՛չ ալ հասարակ գովեստ մ'է։ Թողունք ուրիշ երկիրներն, այլ Օսմանեան կայսրութեան հովանաւորութեան ներքեւ ասրող Հայք մեծապէս կ'արդարացնեն Տէրինի վիպալուծիւնն. Սրհեստք — գեղարուեստք թէ՛ ձեւարհեստք — գլխաւորապէս Հայոց ձեռքը կը մշակուին մայրաքաղաքիս մէջ թէ՛ գաւառաց մէջ. սեղանաւորութիւնն Հայոց ձեռքն էր բոլորովին՝ դեռ քանի մը տարիներ յառաջ. վաճառականութեան համար՝ Յունաց հետ կը մրցին Հայք, եւ քան ըզՅոյնս կը նախանցեն Ասիական աշխարհին մէջ. հանրային կրթութեան համար՝ Յոյներէն նուազ հասոյթներով՝ Յոյներէն առաւել արդիւնք ձեռք կը բերեն. — Եւ այս ամենն՝ հաստատուած վիճակագրութեամբ՝ լոնջ կ'սկսուցանէ, — եթէ ոչ Հայոց գործունեութիւնն, եւ Հայոց գործնականութիւնն։

Այս գործօն եւ գործնական ուղիւն մէկ կարեւոր մասն ալ տացեալ է սակայն ժամանակէ մը հետէ. Ֆռանսաի ժառանգականից Հանդիսին առաջին տարւոյն (1865) Ասորիւ ամալութւոյն մէջ յօդուած մը հրատարակուած է՝ վերնագրեալ Հայ ասրափն, ուր՝ Հայոց գործունէութեան հետ՝ կ'սկնարկուի նաեւ իր ախտաւորութեան. «Էր երբեմն, երբ Հայ սարափին որդին կ'ունենար աշխատելու տարիքն, հայրն՝ որ-

քան ալ հարուստ ըլլար՝ արհեստակցի մը քով կը դնէր զաւակն, ոչ միայն իբրեւ դրամատան գրագիր ու գործակատար, այլ իբրեւ հաւատարմագոյն ծառայ: Պատանին կը կատարէր միանգամայն ամուսնոյն գանձումներն եւ տիկնոջ յանձնարարութիւններն. եւ այս թերսպասաւորութեան մէջ կը մնար մինչեւ որ կարող ըլլար առանձին տուն մը վարել: Այսպէս երբեմն, ազնուական դերդաստանաց զաւակունք ի Ֆռանսա կը մտնէին՝ իբրեւ մանկլաւիկ՝ աւատական դղեսկն, ուրիշ դուրս կ'ելնէին ձեռք բերելու համար ասպետական կօշիկարթն: Այլ սակայն այսօր սարաֆի տղաքն աւանդական գրասենեակին արհամարհանօք կը նային, եւ ի Բարիզ բազմածախ ուղեւորութենէ մը յետոյ, կը ներածեն ի կոստանդնուպօլիս ցնծուհին ու ցնծային բարոյքն: Այլ, ի մաստնագոյնք, կ'ուսանին բժշկութիւն, գիտութիւնք, գեղարուեստք, գեղատառք, կամ եթէ մտեն սեղանաւորական ասպարէզն, Եւրոպական դրամատան մը մէջ արհեստավարժութիւն (apprentissage) կ'ընեն: Օր մը սեղանաւոր (banquier) պիտ' ըլլան. այլ ոչ եւս պիտի' ըլլան սարաֆ:

* * *

Հասգիւղի Ներսիսեան վարժարանին եւ ասպա կռիներնի Հողագործական վարժարանին աշակերտ Պարոն Յովհաննէս Թիւյսիւզեան, հանրածանօթ իր ազգասիրութեամբն ու զանազան ազգօգուտ ծառայութեամբք, ի Մասիս հրատարակուած Հայ-Եւրոպական դրամատան վերնագրով յօդուածի մը մէջ՝ հասած կը համարի ժամանակն, ուր՝ լրանալով Ռըվիւ Գօնդալթօնէնի գուշակութիւնն՝ Հայք «սեղանաւոր պիտի ըլլան», — եւ ուր պիտի բժշկուին Հայութեան օխտացեալ անդամք: Քանի որ սարաֆութիւնն Հայոց ձեռքն էր, կրնային այսօր Հայք՝ ոյց գործունէութիւնն ու գործնականութիւնն հաստատեցինք՝ վերստին առաջին դիրք մը (եթէ ոչ առաջին դիրքն) ստանալ սեղանաւորութեան մէջ ալ. գրէթէ ստիպողական է այսօր այդ կէտին վրայ սեւեռել մեր մտադրութիւնն ու գործունէութիւնն: Արդարեւ Եւրոպիոյ Հողագործական, Արհեստագործական եւ Աւետարական դպրոցներուն մէջ բաւականաթիւ Հայ դպրոցներ կան, ոյց կարողութեանց ու ծանօթութեանց կիրառման համար ասպա-

րէզք պիտի պակսին՝ իրենց վերադարձին. եւ պիտի հարկադրուին — կամ օտար երկրաց մէջ գործածել իրենց արհեստն — եւ կամ կորուսանել անգործութեամբ այնքան տարիներու մէջ ստացեալ ու համբարեալ կարողութիւններն ու ծանօթութիւններն, որպէս պատահած է՝ ի մէջ այլոց՝ Պարոն Թիւսիւզեանին իսկ. Արդ, դրամատեարք են որք պիտի բանան արտադրութեան նորանոր աղբիւրներ, արհեստից եւ առեւտրոց առջեւ նորանոր դուռներ, հայրենի բերքերուն համար նորանոր շահաստաններ: Բազում դրամագլուխք՝ նկատական ու բարոյական՝ այժմ կը քնանան: Եւ՝ ըսինք՝ քնոյ ժողովուրդ չէ Հայն, այլ դործոյ:

Ժամ է ուրեմն ամիսփեւ ցիրուցան ոյժերն, հաւաքել եւ արդիւնաւորել ժամանակէ մը հետէ թաղուած եւ անգործածութեան դատապարտուած դրամագլուխներն: Անշուշտ մեր փափազն այն չէ թէ բոլոր դրամագլուխք ի մի վայր գումարուին, եւ Հայ ազգն ուրիշ բան չլլայ՝ բայց եթէ դրամատեարց ընկերութիւն մը. Տնտեսագիտական առողջ սկզբունքներն անտեսած եւ ընկերակցութեան գաղափարին տարապայման ընդարձակութիւն մը տուած պիտ' ըլլայինք, այսպիսի ընկերութեան մը վրայ խորհելով: Անհատական նախագործութեան ոգւոյն պէտք է թողունք ամեն ազատութիւն. այլ պէտք է « տնտեսութեան խտացուցիչ » եւ ազգային զարգացման փութացուցիչ՝ խնայութեան ու փոխառութեան դրամատուններ ունենանք. պէտք է հոս թէ՛ դաւառաց մէջ թէ՛ Եւրոպիոյ մէջ դրամատուններ եւ՝ եթէ հնար է՝ մեծ ազգային դրամատուն մ'ունենանք, որպէս զի դրամագլուխք կարենան աւելի շահարեր ըլլալ, որպէս զի ճարտար ձեռքերն ու հնարող միտքերն արդիւնաւոր կարենան ըլլալ, որպէս զի հոգն՝ իր վրայ հեղուած քրտանց համեմատութեամբ՝ արտադրել կարենայ, որպէս զի՝ հետեւաբար՝ վաճառականութիւնն ալ, «ոյր սիրով ծնած են Հայք», առաւել ընդարձակութիւն ու հաստատութիւն գտնայ:

* * *

Ջերմապէս կը խնդակցինք Պարոն Յովհաննէս Թիւսիւզեանին, որ Հայ ժողովրդեան ունի այդ ամենակարեւոր տնտե-

սական խնդրոյն վրայ կը դարձնէ։ Դօրտ Ռըսըլ ըսած է՝ Յու-
նական խնդրոյն վրայ խօսելով՝ թէ Քաղաքական օրէնքներու
խնդիր մ'է այն։ Տնտեսական գիտութեան աւագ կարեւորու-
թիւնն սկսած է Հայ ազգին մէջ զգացուիլ. այդ զգացմամբ է
որ Քաղաքական տնտեսութեան ուսումն իրենց վարժարանաց
յայտագրին մէջ մուծած են Հայկական կրթարանի եւ Պէր-
պէրեան վարժարանի Հիմնադիր-Տնօրէնք. Այդ գիտութեան
անհաշուելի օգտից գիտակցութեամբն է որ Հայոց առաջին
օրաթերթին տնօրէն Պարոն Կարապետ իւթիւնճեան եւ նոյն
օրաթերթին խմբագիր Պարոն Բիւզանդ Քէչեան տնտեսա-
գիտական թարգմանութիւններ ու յօդուածագրութիւններ
ըրած են եւ կը շարունակեն ընել։ Պարոն Թիւյսիւզեան կը
տեսնէ եւ կը գնահատէ այս շարժումն, եւ Բարիզէն քաջա-
լերական խօսքեր կ'ուղղէ Տնտեսագիտութեան Հայ ծառայիչ-
ներուն, այց մէջ զիս ալ՝ իր յետին հայրենակիցն՝ յիշելու
պատիւն ինձ կ'ընէ սիրելաբար։ — Պարտք կը համարիմ, այս
առթիւ, մեծապէս շնորհաւորել Պարոն Կարապետ Սփան-
եանն ալ այն ելեւմտական յօդուածոց շարքին համար, զորս
սկսած է հրատարակել Արեւելք (¹) օրաթերթին մէջ. Որքան
ալ փոքր զոլոյս (²) ըլլամ, երջանիկ եմ որ բնութիւնն ինձ
պարգեւած է վեհանձն սիրտ մը, որ կը մղէ գրիչս՝ հռչակե-
լու ծառայութիւններն այն անձանց իսկ որք ինձ պատիւ

(¹) Արեւելք պարկեշտութեամբ եւ անկողմնակալութեամբ գեղեցիկ օրի-
նակ մը տուած է, բռնաբարելով Երիզաի նամակն եւ յապաւելով այդ
գրութեան մէջէն Երկրագունք անունն եւ հետագայ տողերն. «Իւր շնորհա-
կալիք մանաւանդ ազգային նշանաւոր գրագէտներէն Մեծ. Տեառց Բ. Քէչ-
եանի, Իրասէր Ասովի, Մինաս Չեռագի, Յ. Գուրգէնի եւ Ռ. Պէրպէրեանի,
որ ամեն առթիւ ազնուաստութեամբ նիւթական ու բարոյական մեծայեւ
անկշռելի բարիք ընծայած են եւ կ'ընծայեն մեզ»։ Այսպիսի բարձումներ
կրնա՞ն յաւելում մ'արտադրել Արեւելքի բարոյական զրամագլխոյն վրայ.
Տնտեսագէտք եւ բարոյագէտք միաբան կը պատասխանեն — Ո'չ։ Պարոն Սը-
փանեան, որ կը հրամայէ Արեւելքի մեծաստուար սպայակոյսին եւ ոյր մաս-
նագիտութիւնն է Տնտեսագիտութիւնն, աւելի տնտեսագէտք երեւի պատհէր
«Եթի սերնդեան» թերթին ուղղութեան մէջ եւ աւելի շուայ իր ելեւմտա-
գրե-
տնագիտական յօդուածոց համար — որք փափաքելի էր թէ նոյն թերթին
մէջ հրատարակուած հրահանգիչ Գիտականներու չափ առաջ եւ ընդարձակ
ըլլային։

(²) Ինչ յարմար մակդիր Ազատաստեանին։

կ'ընեն քաղաքավարարար թշնամանելու զիս իմ ազգականացս իսկ ներկայութեան . . . :

Վերստին պիտի խօսիմ Պադինեօլի հայրենասէր եւ հմուտ յանձնակատարին տնտեսական առաջարկին վրայ :

ԳՐԱՍԷՐ ԱՏՈՍ

ԴԻՑՈՒՇԻՆ Ի ԲԱՆՏԻ (1)

Առ Պարոն Նորայր Բիզանդացի

ի Սոփօլ

Գեղեցիկ բառով կը սկսի ձեր «գոհացուցիչ» պատասխանագիրն իմ Բարեջրջութիւն յօդուածոյս : Եւ այդ բառն ինձ յոյժ անորոժելի թուեցաւ . յոյժ գգուեց այդ բառն՝ իմ ականջս, սիրտս ու հոգիս . Որովհետեւ, սիրելիք իմ Նորայր, գեղեցիկն յաւէտ կ'երազեմ ես այնքան տգեղութեանց մէջէն՝ նիւթական ու բարոյական, որոց կը հանդիպիմ իմ ճանապարհիս վրայ : Գեղեցիկն . — իրաւ է որ կրնամ զայն ցոլացնել մերթ իմ վաղանցիկ էջերուս մէջ . դուք կը վիայէք այդմ հրապարակաւ, եւ նա՛ որ Ձեր վարժապետն եղած է եւ ամենուս ալ է մեծ վարպետն ու Նահապետն՝ Հայր Ղեւոնդ Ալիշան՝ անցեալ օր այդ նկատմամբ ինձ մասնաւոր գրով մը կու տար բարի վկայութիւն : Գո՛հ եմ . Ո՛չ ոք աւելի հատուցր հարուածներ ուղղած է վանականութեան քան Ագասախոնեան . եւ ահա վանականք, Մխիթարեան Հարք, նախկին թէ՛ այժմեան, կու գան վիայել թէ՛ գործս գեղեցիկ է, եթէ ոչ բարի . . . : կը խոստովանիմ եւ ես թէ բարի չէ՛ քանդումն . Այլ անխուսափելի է քանդումն . Եւ եթէ դորձիք մ'եմ ես ալ այդ քանդման գործին, պատասխանաւո-

(1) Չը կրնալով անձամբ նայիլ փորձն այս յօդուածոյս՝ Մասիսի մէջ հրատարակուած է քանի մը ռպագրական սխալներով, զորս ուղղելով կը վերստնագրեմ զայն հանդիսիս մէջ, թէ՛ այդ եւ թէ՛ նիւթոյն կարեւորութեան պատճառաւ :

ութիւնն այլում կը պատկանի . — Ժամանակին, Յաւիտե-
նականին :

Յաւիտենականին օրէնքն է, յաւիտենական օրէնքն
է Հզօրին եւ անզօրին մարտն : Հզօրն այսօր Դրական իմաս-
տասիրութիւնն է . Տկարն է վանականութիւնն : «Անուններ»,
պիտի գոչեն ոմանք : Ո՛չ. անունն է վանականութիւնն . այլ
իրօղութիւնն է, անժխտելի եւ անյաղթելի իրօղութիւնն է
Դրական իմաստասիրութիւնն : Ի՞նչ է վանականութիւնն .
Յարում անցեալին, յառում քառաթեւ փայտին . — Այս
գիշեր երազիս մէջ Սգոռուսի՝ Ռընանի վարպետին կամ
նախակարապետին՝ հետ էի . Ահա մարդիկ ալ որք յարեալ են
անցեալին ու մեռեալին, որք յառեալ են ինչին ու Քրիս-
տոսին՝ այն աստիճան որ նոցա համար ստեղծուեցաւ Քրիս-
տոսաբանութիւն անունն . Եւ Սգոռուս կ'ըսէր թէ վանականք
կը թշնամանեն ըզ Քրիստոս, յառելով ինչին՝ որպէս կը յա-
ռին . ոչ որ նուազ աղօթած է քան Քրիստոս . ոչ որ աւելի
վաստակած եւ մարդկային ազգին վրայ ներգործութիւն ու-
նեցած է քան Քրիստոս : Աստուածամարդն ալ, այո՛, բանի
մը յառած էր . եւ այդ բանն էր՝ ոչ փայտն, այլ մարդկու-
թիւնն :

Ուստի՞ էր այս երազս՝ ինքնին հարցուցի առաւօտուն,
պատճառաց հետազօտութեան վարժուած ըլլալով՝ իբրեւ
զաւակ նոր դարուն : Սգոռուսն երազիս մէջ տեսայ, զի Մա-
սիւն աւարտելէ յետոյ քառասներորդ անգամ ըլլալով՝ ե-
րեկոյին՝ ընթերցայ մեծ Գերմանացի Քրիստոսաբանին այն
գեղեցիկ, ոգւով եւ ոճով աւեճազեղեցիկ հատուածն՝ որ
խորագիր ունի Դիցունիս ի բանի : Վանականք բանտարկած
են Դիցունիս, Դիցունի բանն (La déesse Raison) . վանակու-
նութիւն՝ բանտարկութեան եւ ստրկութեան համանիշ է ինձ
համար : Եւ ահա այս պատճառաւ ես՝ իմ գրութեանցս մէջ՝
երբեք չեմ մոռնար վանքն, երբեք չեմ խնայեր վանականու-
թիւնն . Եւ ահա այս պատճառաւ դուք ալ, Պարոն Նորայր,
«պիտի մոռնաք» կամ մոռնաւանդ չըպիտի մոռնաք իմ Բաղեշո-
րիւն յօդուածս : Որովհետեւ այդ յօդուածին մէջ ես հաստա-
տեցի համայնից յարաժամ փոփոխութիւնն եւ յաւետ ի բարին
չըլումն . եւ վանքն անխոխութիւն եւ անշարժութիւն կը քա-

րողէ խաչելութեան ուրքէն (ուրիշ քարոզութիւն եղած է խաչելութեան բարձունքէն)։ Որովհետեւ այդ յօդուածին մէջ ես հաստատեցի ամենայնի ձգտումն ի տարասեռութիւն, այսինքն ի յառաջադիմութիւն։ Եւ վանքն համասեռութիւն կը վարդապետէ դործնականապէս, ի բաց մերժելով ամեն դրական, աշխարհական, յառաջադիմական, պիտ' ըսէի շուսաւորչական տարր (այլ ոչ բարերար)։ Որովհետեւ այդ յօդուածին մէջ, ես հաստատեցի, ապացուցի լռելեայն թէ՛ բան եւ փորձ աւանդութենէ վեր են, թէ՛ աւանդութիւնք՝ որք չեն տոկար Բանի եւ Փորձի՝ մերժելի են։ Եւ վանքն իբրեւ սատանայական ինչ կը նկատէ Փորձն, եւ ի բանտի կը պահէ Դիցուհի Բանն... Այլ սակայն — որպէս հաստատեցի նաեւ նոյն յօդուածիս մէջ — անզգալապէս վանականք ալ դործնականին մէջ կը յարին նոր վարդապետութեան՝ անսականին մէջ զայն դատապարտելով հանդերձ։ Եւ անհնար էր որ այսպէս չըլլար։ Ըսած ենք կամ մանաւանդ ընկերաբանից հետ կրկնած ենք թէ՛ ընկերութիւն մը մարմին մ'է։ մարմնոյն մէկ մասին մէջ՝ արտաքին կամ ներքին պատճառներով՝ յառաջ եկած փոփոխութիւն մը յաւէտ կամ նուազ կ'ազդէ նաեւ ընդհանուր մարմնոյն։ Նոքա որք՝ խօթ անդամ մ'ունենալով՝ ընդհանուր մարմնոյն զօրացման համար ալ դեզ կ'առնեն, փորձով գիտեն զայս։ Ասլա ուրեմն, երբ Հայ ընկերութիւնն՝ արտաքին ու ներքին սատարաց ներգործութեամբ՝ կը բարեջշէր, հնաժիր էր որ Մխիթարեան միաբանութիւնն՝ իբրեւ մասն այն բողոքական մարմնոյն՝ խուսափէր այդ բարեջշուրմէն։ Ո՛չ. հնար չէր։ Եւ կը յաւելունք. — Ո՛չ, Դիցուհին ի բանտի չը պիտի մնայ դեռ երկար դարեր...

ԸզՁեզ ի մասնաւորի կը շնորհաւորեմ, իմ մեծանուն եղբայրակից, այն բարեփոխութեան համար որ կատարուած է Ձեր լեզուաբանական դաւանանքին մէջ՝ Բարեջրջութիւն յօդուածէս ի վեր։ Երբ Պարոն Մինաս Չերազ, իմ պանծալի դասընկերս ու բարեկամս, վարժապետական ժողովոյն մէջ կը պաշտպանէր Աշխարհաբարն, իր դէմ ունէր ստուար խումբ մը ծերունի ու նորաօր գրադիտաց, որք կը հաւատային ու կը պնդէին թէ պիտի վերականգնանայ Գրաբարն։ Այսպէս կը հաւատայիք եւ կը պնդէիք Դուք ալ այն բերանացի յայ-

տարարութեանց մէջ զորս կ'ընէիք ի Պօլիս, եւ այն գրաւոր յայտարարութեանց մէջ զորս անցեալ ամիս Սեպտեմբրի մէջ ուղղեցիք առ Մասիս: Ինչ որ չը կրցաւ ընել Մինաս Չերազ, Դրական իմաստասիրութիւնն ըրաւ զայն, Ժամանակն ըրաւ զայն. Ազգային դաստիարակութիւնն ի հիմանէ սարսեց գրաբարեաններն. իմ Բարեշրջութիւն յօդուածս, — որ նամակ մ'էր քան յօդուած՝ որպէս կ'ընէք, — այդ հարեւանցի գրութիւնս՝ որ չէնքի մը ուրուագիրն էր քան չէնքն իսկ՝ որպէս ըսի ես, մտաց վրայ վճռական ազդեցութիւն մ'ունեցաւ. այդ գրութիւնս՝ գրաբարեաններն աշխարհաբարեան ըրաւ: Երեք գլխաւոր գրաբարեանք, այց չէք դուք յետինն, իմ յօդուածէս յետոյ յայտարարեցին զինքեանս աշխարհաբարեան. — եւ Մասիս բացատրեց թէ ինչ կ'իմանայինք եւ կ'իմանանք յաւէտ աշխարհաբարեան ըսելով: Եթէ գաղափարաց յետաշրջութիւն մը կատարուի, գրաբարեաններ եթէ նորէն երեւան գան, ես հոս եմ: Վայ անոր՝ որ ինձ դէմ ելնէ. Դրական իմաստասիրութիւնն ունիմ իմ ետեւս, եւ իմ առջեւս — ապագան...:

ԳՐԱՍԷՐ ԱՏՈՍ

ՏՕՔԳՕՌ ԶԷԼԱԼ ԵՒ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԵՐԻՅԵԱՆ

ՎԱՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Զարմանալի զուգադիպութեամբ մը, Մասիսի նոյն թիւն՝ ուր հրատարակուեցաւ վանականութեան դէմ վերողբեալ յօդուածս՝ կը պարունակէր Մեծապատիւ ճէլալ լուսամիտ բժշկին մէկ բնախօսական-իմաստասիրական հատուածն ալ, ուր կը կարդացուի հետագայն.

«Երբ կը յիշենք հաւատաքննութիւն կոչուած մարդակործան մէքէնային դժոխային խարոյկներն, որք կանգուն կային Իտալիոյ, Սպանիոյ եւ մինչեւ իսկ Ամերիկայի մէջ եւ որոց կը դատապարտուէին ամեն անոնք որ նոր ուսում, նոր գիտութիւն եւ մարդկային սեռին յառաջգիմութեան նպաստաւոր նորանոր գաղափարներ ստեղծելու կը յանդգնէին, եւ երբ միւս կողմանէ կը տեսնենք չամուսնացեալ այր եւ

կին կղերականաց դասն, որք մարդկային ընկերութենէն զատուած, իրենց ծաղիկ հասակին մէջ առանց կատարելու մարդկային ընկերութեան զարգացման, յառաջդիմութեան համար իրենց ունեցած ընկերական պարտաւորութիւնն, կը քաշուին վանքերու, անապատներու, առանձնութեան մէջ, իսկայն կրնանք համոզուիլ թէ մարդկային ընկերութեան յառաջդիմութեան, զարգացման, բարեշրջման նպաստաւոր որքան շարժումներ ի միասին անյայտ եւ բնաջինջ եղած են եւ կը շարունակեն ըլլալ։»

Ամեն նշանայ համեմատ, ժամանակն հասած է ուր ժողովուրդն հաշիւ պիտի պահանջէ վանականներէն՝ իրենց ժամանակաց ու հասութից գործածութեան վրայ։ Հայ ազգին՝ որպէս եւ ամեն ազգաց՝ շահն այնպէս կը պահանջէ, թէ կղերն անջատաբար եւ անկախաբար չը գործէ ժողովրդէն. Հայ ազգին՝ որպէս ամեն ազգաց՝ շահն այնպէս կը պահանջէ, թէ ամուսնութեանց թիւն աճի եւ դատարի ձեռաց թիւն նուազի. Հայ ազգին՝ որպէս ամեն ազգաց՝ շահն այնպէս կը պահանջէ, թէ վանքերն իրենց չը յատկացնեն այնպիսի հոսսոյթներ որք պիտի նպաստէին նիւթական ու մտաւորական արտադրութեան, ազգային զարգացման ու հարստութեան. Հայ ազգին շահն այնպէս կը պահանջէ, թէ էջմիածնէն մինչեւ վենետիկ ու վեննա գտնուած վանական միաբանութեանց լոկ աղօթօղ անդամք դաշտն ելնեն ու ցորեն ցանեն, եւ վանուց մէջ մնան միայն ուսումնասնուէր ու հանճարատէր հազուադիւս անձինք՝ որք կը մշակեն դպրութիւններն ու գիտութիւններն, որք կը փառաւորեն Հայութիւնն։

Հոն, Ռուսահայոց մէջ ալ, հզօր ծայն մը բարձրացաւ վանականութեան դէմ. Պարոն Ալեքսանդր Երիցեան գիրք մը գրեց Ս. Ղազարու վանքին դէմ։ Այո՛, ժամանակն հասած է, ուր վանականք պարտին ունին դնել աշխարհի ծայներուն, եւ Հայ ընկերութեան ըզճիցն ու պահանջմանցն համաձայնեցնել իրենց կեանքն եւ ընթացքն։

Առաջին անգամ չէ որ խօսած եմ այս նիւթոյն վրայ. սակայն հարկ պիտի ըլլայ վերստին խօսիլ. Երկրագործն կոչուած է հալածել խաւարն, — ու խաւարամտութիւնն՝ որ վանքերու մէջ կ'ապաստանի միշտ։

ԲԱՐԻՉԵԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ՈՐԲԵՒԱՐԻՆ ԵՒ ԱԳԱՏԵՄԻՆ

Բարիզ , 4 Ապրիլ 1884.

Պարոն խմբագրապետ .

Անցեալ նամակիս մէկ մասն նուիրեցի խնդակցութեանց առ Պօլսեցիս : Պօլսեցի Հայք գանգաւոր են ձեզ . խնդակցութիւն չեն ուղեր եղեր . այլ կ'ուղեն եղեր որ միմիայն Բարիզի վրայ խօսիմ , խօսիմ միմիայն Բարիզեցւոց ու Ֆռանսացւոց վրայ . Անոնք որք վիպական Հիւկօին հետ Բարիզն հոգի կը նկատեն , եւ անոնք որք իրական Զօլային հետ լոկ նիւթ — ու մնաւութիւն — կը գտնեն ի Բարիզ եւ ի Բարիզեցիս , հաւաստապէս կը փափաքին եղեր որ խօսիմ ընդարձակօրէն Բարիզեան եղելութեանց վրայ :

Բարիզեան եղելութիւն չը՞ կրնար համարուիլ Օգդալ Ֆէյյէի նոր վէպն՝ Այրիճ (La Veuve) : Ոմանց համար , կամ մանաւանդ բազմաց համար , դրական եղելութիւն մ'ըլլալէ շատ հեւի է Ֆէյյէի նոր վիպասանութիւնն . Հակառակ կանառականաց մոլեռանդ կողմնակիցներուն , անմահ հանապազ հրաշակերտ չեն արտադրեր . եւ , որպէս կանառականք կրնան հիւանդանալ ու ծերանալ — ոմանք բնաւ երիտասարդ եղած չեն , — նոյնպէս ալ իրենց մոռաց արտադրութիւնք կրնան տկար ու տժգոյն ըլլալ , իրենց գործոց մէջ յայտնուած գաղափարք կրնան իրենց մաղերուն նման ցանցառ ըլլալ , իրենց սճն իրենց մօրուքին նման կրնայ մոխրագոյն ըլլալ :

Օգդալ Ֆէյյէի նոր վէպն ալ այդ գործոց կարգէն է . անմահին նոր գործն անմահանալու կոչուած է . Գրադատք կ'ըսեն թէ ոչ , — « Բայց ինչ փոյթ » , պիտ'ըսեն Հայ ընթերցող հիք , « Եթէ այդ գրքին մէջ սիրահարութիւն եւ սպանութիւն կայ » : Այո՛ , այո՛ . եւ ոչ միայն սիրահարութիւն , այլ սիրահարութեան հօրեղբօրորդին՝ բարեկամութիւնն ալ կայ . եւ

ոչ սոսկ սպանութիւն, այլ եւ դերանուանական ու բանաստեղծական սպանութիւն ալ կայ. խաչ ալ կայ, ու տեսակ տեսակ խաչեր. չարչարանաց խաչ, յիշատակաց խաչ, արիւնաներկ խաչ, անուշաբոյր խաչ...: Հետաքրքիր էք անշուշտ, ընթերցուհիք իմ, գիտնալու թէ այդ ամենն ինչպէ՞ս միացած, ինչպէ՞ս կասուած եւ ինչպէ՞ս կազմած են Այրիւն. համառօտիւ պատմեմ ձեզ ուրեմն այդ պատմութիւնն. —

Երկու տղաք՝ դրակից ու դասակից՝ իրարու կը համակրին, եւ տասնամեայ հասակին մէջ օր մը քառուղեան խաչի մը առջեւ կ'երդնուն որ յաւիտեան իրարու բարեկամ մնան: Դպրոցէն է՛նեն. տղաց մին պաշտօնակալ կ'ըլլայ, միւսն ալ թնդանօթածիգ սպայ (հարկ է տալ անուանքն երկու բարեկամաց). ծովային պաշտօնակալն ի Վիշի գեղեցիկ աղջկան մը կը հանդիպի, կը սիրահարի, եւ մարդկան ու Աստուծոյ առջեւ սիրուհւոյն հետ կը պսակուի: Մեղրապուսնին մէջ՝ վրայ կը հասնի 1870ի պատերազմն. հայրենեաց սէր ու պարտք երկու բարեկամներն ալ կը կոչեն մարտի դաշտին վրայ: Թնդանօթածիգ սպայն օր մը կը խնդրուի ծովային պաշտօնակալէն, որ մահացու կերպիւ վիրաւորուած է, եւ որ իր բարեկամին կտակ կ'ընէ. — Ի՞նչ. — Թէ իր կրնն սպաննէ, եթէ սա՝ թշնամանելով իր սէրն եւ իր յիշատակն՝ այլում հետ ամուսնանայ. եւ ապա կը սպտուիրէ ծովային պաշտօնակալին որ այնպէս չը սիրէ որպէս ինք կը սիրէ...: Պատերազմէն յետոյ պաշտօնակալն այրին կ'երթայ գտնել եւ զայն — սպաննել. — Ո՛չ. իր բարեկամին չը խոստացաւ զայդ. այլ յանձն առաւ միայն յորդորել այրին, որպէս զի հաւատարիմ մնայ ամուսնոյն մինչեւ ի գերեզման. կու լայ, մարգարիտներ կը թափէ դեռահասակ այրին. եւ թնդանօթածիգ սպայն վրդովեալ այդ այցելութենէն դուրս կ'ելնէ: Սուղ ինչ յետոյ, այրիին կողմէն հրաւէր մը կ'ընդունի... միասին ձիավարելու. հաւատարիմ բարեկամն՝ այս հրաւէրին չը պատասխանելու համար խոյս կու տայ կ'երթայ պաշտօնատեղին: Իր բացակայութեան ժամանակ՝ այրին գողցնի մը հետ կ'ամուսնանայ, զոր խկոյն կը ճամբէ՝ տարապայման կերպիւ կոպիտ գտնելով զայն. Այն միջոցին իր հանդուցեալ ամուսնոյն բարեկամն ալ վերադարձած է... Այրին զայն

յաւէտ կը սիրէ . Ծաղկահատակ , գեղափայլ եւ հարուստ այ-
րիին գլխադրել անհնար կ'ըլլայ թնդանօթածիգ սպային :
Ամուսնութիւնն որոշուած է . բարեկամք կը հաւաքուին . ոե-
ղան կը պատրաստուի . աստեղազարդ երկինք մը հարսնեւո-
րաց գլխուն վրայ կը փայլի . բայց այդ աստեղց մին անյայտ
կ'ըլլայ . Փեսայն ալ միջոց մը աներեւոյթ կ'ըլլայ , եւ այլեւս
աւագ , չը պիտի վերադառնայ : սպայիւն մը կ'իմացուի՝ ցնծու-
թեան ձայներուն մէջէն . իրազեկութեան մը տակ՝ առաւօ-
տուն՝ Վիշիի գեղեցիկ աղջկան . . . երրորդ ամուսնոյն գիակն
ատրճանակի մը հետ կը գտնուի . . . :

Ֆէօյյէի վերջին վիպասանութեան այս է համառօտու-
թիւնն : — Այս վէպն ինձ կը յիշեցնէ՝ փակագծի մէջ՝ երկու
պատանեաց երգումն որ՝ յաւիտեան իրարու բարեկամ մնան ,
եւ՝ երբ ամուսնանան՝ խտիր չը դնեն իրենց կանանց միջեւ . .
Եթէ պատուոյ խնդիր մը չըլլար , կրնայի ձեզ անուանել այդ
երկու բարեկամներն , որք իմ գպրոցական ընկերներս եղած
են ի Պոլիս : Ինչ բարոյական , կամ մանաւանդ ինչ բարեկա-
մութիւն . Արդեօք հասարակօրդութեան գաղափարն առա-
ջին անգամ այսպիսի երդումէ՞ մը ծնունդ առած է . . . : Ինչ
ալ ըլլայ , այսպիսի խոստումնք , երդումնք եւ ուխտք որք պա-
տանեկութեան մէջ կը արուին ու կը կատարուին՝ լաւ է որ
իրեւ չեղեալ համարուին երիտասարդութեան մէջ . — Վե-
նետիկի Միսիթարեան Միաբանութեան վարդապետ մ'ալ այս
իդն ինձ օր մը կը յայտնէր խորհրդաբար . ինք անձնասպա-
նութիւն գործած էր՝ կ'ըսէր՝ հաւանութեամբ եւ մանաւանդ
ստիպմամբ եկեղեցւոյն , կամ Միսիթարեան Միաբանութեան :

* * *

Վերադառնալով Օգդավ Ֆէօյյէի վէպին , կը հարցնեմ ես
ինձ թէ՛ այդ գիրքն ինչպէ՞ս կրնայ նպաստել Ֆռանտական
ժողովրդեան բարոյական բարձրացման . — որովհետեւ կ'են-
թադրուի թէ հեղինակի մը՝ մանաւանդ կաճառականի մը՝
գործն յաւէտ բարոյական նպատակ մ'ունի . Միթէ բաւա-
կան է գրքի մը մէջ բարեկամութեան յիշատակութիւն ընել ,

որպէս զի բարոյական եւ շինիչ գործ մ'ըլլայ այն. միթէ բաւական է գրքի մը մէջ փայտեայ եւ ոսկեայ խաչերու յիշատակութիւնն ընել, որպէս զի քրիստոնէական գործ մ'ըլլայ այն. միթէ բաւական է որ գրքի մը վրայ կաճառականի մը անուն գտնուի, որպէս զի ըստ ամենափայլի անստգիւտ գործ մ'ըլլայ այն: Կրնանք հաստատական պատասխան տալ այս հարցմանց. Ո՛չ անշուշտ: Ուրեմն, կը շարունակենք մեր հարցմունքն, ի՞նչ կատակերգութիւն է այս, զոր մեծամեծք աշխարհի վրայ կը խաղան յաւէտ: Բարոյապաւնձ գրական մեծ Միլոթեան մը մէկ կարեւոր փրփոսոնեայ անդամն այնպիսի գիրք մը հրատարակէ, ուր բազմակնութիւն կամ բազմաբութիւնն անուղղակի կը ջատագովուի, ուր բարոյականութիւն կամ քրիստոնէութիւնն ուղղակի կը թշնամանուի, ուր փրկանիչ խաչին ոտքն անձնասպանութիւն կը կատարուի, ուր գեղեցկութիւնն անկարօտ քաւութեան գրեթէ կը համարուի: — Տիւբանլու կը բողբէր եւ կը հրաժարէր, երբ Լիւդուիգի հետ Դրական իմաստասիրութիւնն այն բարեպաշտ ընկերութեան մէջ, դրականութեան այն սրբաւայրին մէջ կը մտնէր. խեղճ Տիւբանլու, որ դատարկ գլխոց ու դատարկ հոգւոց ընկերութեան մէջ հանգարտ խղճով բազմած էր ցայնօր, եւ որ կը խռովէր՝ երբ դրական գաղափարներով պարարուած միտք մը եւ դրական հաւատքով լցուած հոգի մը կը մտնէր ձեմարանին մէջ: Երկբայութիւնն է որ իբօք կը տիրէ այն հոշակեալ քրիստոնէայ մատենագրաց հոգւոյն մէջ: Խաչ կը հանեն, իրենց գրքին վրայ կամ մէջ խաչ մը կը դնեն՝ որպէս ցնձութեան աղջկունք իրենց հեշտաւոյր կուրծքին վրայ. բայց եւ ո՛չ բանի մը կը հաւատան. ապացոյց՝ Օգդավ Ֆէօյյէի Այրիկ: Նիւթապաշտութեան կամ մարմնապաշտութեան սքօղեալ ջատագովութիւնն է. խաչին դէմ կացինի հարուած մ'է Այրիկ: Չը կրցար խոստումդ պահել, տհա՜ս ռիփօլվէր. բայց քրիստոնէի մ'արժանաւայել մահուամբ մեռած չես համարուիր, եթէ խաչելութեան ոտքն ինքզինքդ չըսպաննես, եթէ Քրիստոսի հովանաւորութեան ներքեւ չը դնես ոճրագործութիւնդ... — Ո՛ր քրիստոնէութիւն, պանդուխտ ի՞նչ յիմարութիւններ կը կատարուին. ի՞նչ ընկերութիւններ կը կազմուին, ի՞նչ ոճիրներ կը գործուին, ի՞նչ հո-

գիներ կամ որքան հոգիներ կը փրկուին ռիվօլվէռով, — եւ Օգդալ Ֆէօյէի վէպերով:

* * *

Հիմայ պէտք է խօսինք կաճառական նոր ընտրութեանց, ընդունելութեանց, ատենաբանութեանց վրայ: Անցնինք, կ'աղաչեմ...: Իմ համարումս կը նուազի այն հեղինակին վրայ, որ այդ յարկին տակ, այդ ընկերութեան մէջ կը մտնէ:

Եւ իբրեւ ի՞նչ յարգէինք այդ Ընկերութիւնն. իբրեւ Փռնանսական լեզուին ու գրականութեան զարգացման նպաստող մարմին. — Այլ Փռնանսական լեզուն ու գրականութիւնն ամենէն աւելի կը մշակեն այն մատենագիրներն, որք դեռ ճեմարան մտած չեն. եւ որպէս դիտողութիւն եղած է, Անգլիոյ մէջ՝ ուր Ագատէմի չը կայ՝ միթէ լեզուն ու գրականութիւնն աղքատ եւ անմշակ մնացած են. ո՞չ տպագէտ այգսլիսի սրաշտօնական մարմնոյ մը չգոյութեան եւ անհատական նախագործութեան գոյութեան սպասուած Անգլիոյ մէջ այնքան զարգացած է գիտական եւ խմատասիրական գրականութիւնն, որ ընդհանուր Եւրոպիոյ մտաւոր զարգացման վրայ այնքան խորին, այնքան յիշատէտ ներգործութիւն մ'այսօր կ'ընէ: Իբրեւ ի՞նչ յարգէինք այդ Ընկերութիւնն. իբրեւ առաջին հեղինակ քերականութեան ու բառագիտութեան. — Այլ Լիդուէ եւ Պոսչէ առանձին աւելի գործեցին՝ իբրեւ քերական եւ իբրեւ բառագիր՝ քան բոլոր այդ անմահներն, որք մեռեալ բառերու, մեռեալ ձեւերու, մեռեալ լեզուներու յաւէտ յարեալ են: Իբրեւ ի՞նչ յարգէինք այդ Ընկերութիւնն. իբրեւ Փռնանսի բարոյակալութեան բարձրացման նպաստող մարմին. — Այլ Երկրորդ կայսրութեան ժամանակ՝ տասն եւ ութ երկար տարիներ՝ ինչպէ՞ս Փռնանսական կաճառն անկարօզ եղաւ բարուց ապահանջութեան վրայ փրկաւէտ ազդեցութիւն մը գործել. այդ խնտոնագոյն ու բարձրագոյն Ընկերութիւնն ինչպէ՞ս ապաւնեալ եւ ընդարմացեալ մնաց այն անբարոյականութեան առջեւ՝ ոյր մակերեւոյթն օր քան զօր կը բարձրանար. Անգլիոյ մէջ՝ ուր Ագատէմի չը կայ՝ Երկրորդ կայսրութեան ժա-

մանակ աւելի բարոյականութիւն կար ապաքէն. Ակադէմին ինչ ըրաւ ուխտադրութիւն՝ երկրորդ կայսեր եւ երրորդ Նաբոլէօնին եւ Առաջին քաղաքական կառավերդակին դէմ. իր քառասնապատիկ անմահութեամբ եւ իր հարիւրապատիկ բարոյականութեամբ՝ հասարակ մահկանացուի մը եւ յետին հացկատակի մը նման՝ Ագատէմին խանարհեցուց իր գլուխն եւ իր մէջքն առաջի վեհապետին, — որ Պօտէնի մարմնոյն վրայէն Գաղղիոյ դահոյից վրայ կը բարձրանար սուրիններուն մէջէն, խաղաղութիւն աւետելով սարսափահար Ֆռանսացւոց եւ Ֆռանսաի համար ամօթալի պարտութիւն մ'ու խայտառակութիւն մը խոստանալով բերկրապտտար Գերմանացւոց: Այսպէս է Ֆռանսական կաճառն. եւ այդ մեծաշուք ընկերութեան շուքն անշուշտ կ'աւելնայ, երբ իր ամենէն ստաւիտաւելի անդամոց մին գրական տեսակետով հասարակ ու բարոյական տեսակետով այլանդակ վիպասանութիւն մը հրատարակէ:

* * *

Նամականիկա խորագիր գրի Որքեւարին եւ Ագատէմին. յիշեալ ընկերութիւնն ապաքէն կրնայ նաեւ անուանիկ Որքեւարի Ֆռանսական կաճառն: Եւ ո՞վ էր այդ թառամեալ դեղեցիկ այրւոյն ամուսինն. — Արքեպիսկոպոս Տիւբանլուն. երբ Ակադէմիան անհաւատարիմ գտնուեցաւ Արքեպիսկոպոսին՝ իր ծոցն ընդունելով Լիդոէն, սրբազան կաճառականն ինքզինքն սպաննեց՝ իյաչին տակ... — Օգդալ Ֆէյոյ-յէի դիւցազին նման:

ԼՈՒՏԷՍ

ՅԱԻԵԼԱԳԻՐ. Նորմէի կանստակսնի ու ճառք. — Առաջին նամակիս մէջ գրած էի. «Չը խօսեցայ Ֆռանսական կաճառին ընդունելութեանց, եւ նորընտիր կաճառականաց, Բայեռոսի, Ապուի, Գօբէի եւ տը Լէսէբսի, ճառերուն ժողովրդեան կողմէն եղած ընդունելութեան վրայ:» Պօլսեցի Տիլին մը հոս բարեկամացս միոյն յանձնած է չնորհաւորել զիս վերոգրեալ խօսքիս համար, ուրկէ կ'իմացուի — կ'ըսէ — թէ նորընտիր կաճառականաց չորսն ալ արտասանած ըլլան

արդէն իրենց ընդունելութեան ճառերն . իսկ իմ մտօքս , վերագրեալ խօսքէն այն պիտի հասկցուէր թէ նորընտիր կաճառականք են՝ Բայերոսն , Ապու , Գօթէ , տը Լէսէքս : Գործի մարդ ըլլալովս՝ որքան ալ չունենամ գրական յաւակնութիւն , սակայն ապահովապէս այնպիսի յոռեկազմ խօսք մը չը պիտի ելնէր սաղափետուր գրչէս , եթէ մեր առաջին գրագէտք բոլորովին անստգիւտ ըլլային եւ մեզ համարձակութիւն չը տային շարագրել ըստ քմաց — եւ ոչ ըստ կանոնաց : Շիտակն ըսելով , ես զդայի՝ գրած ժամանակս՝ թէ խօսքս թիւրիմացութեան տեղի պիտի տար . սակայն չուղղեցի վայն . «Տեսնենք» ըսի «հրապարակային դիտողութիւն մը տեղի պիտի ունենայ» : Բայց ո՞վ որի . ահագին օրաթերթներու խմբագրապետներէն՝ Հայոց մէջ՝ քաջ հայագիտութիւն ու լաւ շարագրութիւն չը պահանջուիր տակաւին , եւ ինչ՞ պիտի պահանջուէին լեզուի եւ ոճի տիպարներ :

Աղաւնեաց բոյներու շուրջ դեգերօղ բարեկրօն Հայր Սուրբի մ'ալ աչքին զարկած է նախորդ նամակիս Աղաւնիին՝ զոր ջանացած էի ծածկել կրկնամկրտութեան տակաւին ետեւ , եւ Նորին Սրբութիւնն անկեղծօրէն դիտողութիւն ըրած է թէ ներելի չէր Երկրագոռնի մէջ աղաւնի թռցունել՝ որպէս կ'ընէին Մասեաց Աղաւնիին մէջ . Այս քննադատութեան ինչ կրնամ պատասխանել , բայց միայն թէ . . . աղաւնեաց թեւերուն տակ տրուէր Հայր Սուրբին հանգչիլ ամեն երեկոյ :

Ներկայ նամականիս համար ալ բան մը չը՝ պիտի ըսեն միթէ : չը՝ պիտի ստգտանեն զիս թէ այսօր ալ խօսեցայ բարիգեան եղելութեան մը վրայ , որու համար կանխաւ ըսի թէ եզելութիւն մ'ըլլալէ հետի է : Բայց ուրիշ խաղ մը կայ նամակիս մէջ . ով որ գտնէ , կեցցէ :

ՄԱՐԴԻԿ ԵՒ ԻՐԻՔ

27 Mars 1884

Սիրելի ընթերցող, օրուան խնդիրն կաթողիկոսի ընտրութեան խնդիրն է ոչ միայն Երեսփոխանական ու Համագումար ժողովոց մէջ, այլ եւ տանց, զբօսարանաց, շոգենաւոց եւ շուկայից մէջ, ոչ միայն Կ. Պօլսոյ՝ այլ աշխարհի այն ամեն անկեանց մէջ ուր հայ կը գտնուի, եւ հետեւապէս օրակարգն է նաեւ եկեղեցական դասուն կարեւորութեան ու արժանաւորութեան խնդիրն: Երբեք խնդիր մ'այս աստիճան չէ յուզած բովանդակ Աղգն ու Պաթավիայէն մինչեւ Մանչեսթըր ու Ս. Բեդերսպուրկէն մինչեւ Պաղատա վայրաւատին հայապէր ժողովրդեան սիրտն չէ՝ բաբախեցուցած համատրոփ: Ամէն Հայոց հոգիք կը դառնան դէպ յԱյրարատ, դէպ յԱթոռն Լուսաւորչի իբրեւ մէկ կեդրոնի մէջ հաւաքուող ճառագայթներ, ու տիեզերաց ամէն անկիւններէն հոն կը սլանան համայն հայ սրտեր իբրեւ բունկից թռչուններ որ երկնից չորս ծայրերէն կ'երթան այցել այն վայր ուր կեանք տուաւ իրենց մայրենի ջերմութիւնն: Նժդեհութեան քամին՝ ցրուելով զիրենք ի սփիւռոս աշխարհի՝ չէ՛ կրցած ուրեմն խզել այն կապ որ կը միացնէ զիրենք, եւ մինչ իրարմէ օտարացած՝ ուժացած կը կարծէին զինքեանս, յանկարծ կը գտնեն թէ հասարակաց զգացումներ ունին, հասարակաց շահեր, եւ թէ ցորչափ կանգուն է էջմիածին՝ Հայ եկեղեցւոյ սրբւոյ եղբայրական միութիւնն անքայքայելի է: Ուստի եւ ուժգնագոյն եւս կը փարին Մայր-Աթոռոյ. եւ այս կաթողիկոսական խնդրոյ անուղղակի բայց ոչ փոքր արդիւնքն է: Այսպիսի տեսակէտով մը դեղեցիկ՝ յոյժ գեղեցիկ պիտի լինէր — եթէ սակայն Թուրքիոյ Հայոց Երեսփոխանական ժողովոյ իրաւանց ու արժանապատուութեան խնդիրն արգելք չըլլար — բոլոր Հայոց եկեղեցական եւ աշխարհական պատգամաւորաց ներկայութեամբ կատարել Հայրապետին ընտրութիւնն, երբ ամէն հայ վիճակ ընտրէր իւր երկու յատուկ պատուիրակներն, եւ երբ սոքա ելնելով այլեւայլ աշխարհներէ ու իրարմէ հեռի քաղաքներէ երթային միանալ իջ-

միածնայ կաթողիկէի դմբէթին ներքեւ յընտրութիւն զլիտոյ
Հայաստանեայց եկեղեցւոյ: Հոն որչափ վեհ պիտի լինէր
տեսարանն, որչափ սրտաշարժ ու միանգամայն քանիօն մեծ՝
բարոյական օգուտն: Երեւակայէ միանգամ, ազնիւ ընթեր-
ցող, այդ վանազան երկիրներէ ու մարզերէ եկող հայերն,
զանազան տարազիւք, զանազան դիմագծութեամբք, զանա-
զան բարբառներով ու մերթ եւս տարալեզու, որք՝ հալա-
ռակ սակայն այդ տարբերութեանց՝ արդիւնք զաղթականու-
թեանց ու կլիմայից այլադանութեան՝ ողջունէին զիրեար ու
փարէին միմեանց խանդակաթ կաթողի իբրեւ միեւնոյն տան
զաւակներ որ բախտին ձեռք խաղալիկ՝ երկար առեն իրար-
մէ հեռի ապրելէ յետոյ՝ օր մի յանկարծ հայրենի վառարա-
նին շուրջն իրար կը դտնեն: Ինչ սիրաջերմ համըրոյներ պի-
տի հնչէին այն սրբազան կամարաց տակ ու ինչ սրտաբուխ
արտասուք պիտի թրջէին նուիրական սալաքարերն: Ինչ
հին եւ նոր՝ դառն ու անոյշ յիշատակներ պիտի յուզէին սըր-
տերն ի տեսիլ Մասիսի ու խառնէին ոգիներն. ինչ զաղա-
փարաց փոխանակութիւն ու սրտազեղութիւնք համարին՝
բայց հեռաւորութեամբ գրեթէ իրարմէ օտարացեալ եղբարց
մէջ. մտաց ու հոգւոյ այդ հաղորդակցութեանց մէջ պիտի
ուանէին, լաւագոյնս պիտի գնահատէին զիրար, ուժգին պի-
տի սեղմէին միմեանց աջն ու ազգային միութեան շտախն
եւս աւելի պիտի ամրապնդէր, եւ երբ դառնար իւրաքան-
չիւրն իւր բնակավայրն, ինչեր պիտի ունենար պատմելու
խանդավառ իւր շուրջ խոնուող հետաքրքիր եղբարց, Հայ
եկեղեցւոյ սրտէն քաղուած բարեպաշտութեան ու ազգա-
սիրութեան ինչ եռանդաւին զգացումներ պիտի ունենար
ներշնչել անոնց, ինչ տեսիլներ պիտի ունենար նկարագրել
նոցա երեւակայութեան մոգեալ աչերուն: Այս ամենայն
պիտի պսակէր այն գեղեցիկ շարժում որ տեղի ունի արդ-
աշխարհի մէջ կաթողիկոսական ընտրութեան սալթիւ:

Այս հարց, որպէս ըսինք, օրակարգի մէջ կը դնէ նաեւ
եկեղեցական դասու կարեւորութեան ու արժանաւորութեան
խնդիրն: Որովհետեւ եկեղեցին դպրոցն է հոգիներու, ո-
րովհետեւ նա այն վառարանն է յորմէ մտաց կուրութիւնն
լուսաւորող լոյս եւ սրտից սառոյցն հալեցնող ջերմութիւն

կը ճառագայթէ, քանզի նա այն սեղանն է հաւատոյ յորմէ
կենաց հացը կը բաշխուի քաղցեալ ոգւոց, քանզի նա մեր
նեցուկն ու ապաւէնն է, եւ քանզի մեր եկեղեցին՝ իր-
րեւ հարազատ ազգային՝ մեր միութեան միակ փարախն
է ու մէկհատիկ պատուարն մեր ազգութեան, որչափ կա-
րեւոր ու վեհ պաշտօն մը հաւատացուած է ի ձեռս կղերին։
Այսպիսի աւիթներու մէջ մարդ կը բերուի անգամ մ'ալ
մոռածել այն դերին բարձրութեան վրայ զոր կատարել կոչ-
ուած է առ մեզ եկեղեցական դասն։ Հոգեւորականն ո՛չ միայն
կը մտնէ մեր տանց մէջ, բնտանեկան կենաց ամենէն հանդի-
սաւոր գործողութեանց կը մասնակցի ու կը նախագահէ,
անհատին խզին ու Աստուծոյ մէջտեղ միջնորդ մ'է, խրա-
տատու մեր միւրմանց մէջ, յուսատու մեր անյուսութեանց
ատեն, քառութեան պատարագն երկնից մատուցանող սրբա-
զան պաշտօնեայն, բեմերու բարձունքէն կենաց բանին քա-
րոզն, այլ եւ մեր ազգային կենաց առաջին գործիչն է այն։
Նա մեր թաղային խորհրդոց նախագահն է ու թաղին ա-
ռաջին հայն. նա մեր վանօրէից ու նոցա կալուածոց տե-
սուչն ու մատակարարն է. նա մեր վիճակաց առաջնորդն է,
եւ ժողովրդեան ներկայացուցիչն կառավարական ժողովոց
մէջ. նա մեր պատրիարքն է՝ այսինքն մեր բարձրագոյն գոր-
ծադիր իշխանութիւնն ու Ազգին եւ Տէրութեան միջնորդն.
Նա մեր կաթողիկոսն է եւ միակ գլուխն ու կապն ցիրուցան
Հայ ժողովրդեան։ Այս տիտղոսներ բաւական չե՞ն միթէ
ցոյց տալու համար թէ հոգեւորականն մեր մէջ նաեւ ազ-
գային տեսակէտով ինչ մեծ պաշտօններ կը ընու, ինչ կեն-
սական շահեր յանձնուած են իրեն եւ թէ նա՝ Հայութեան
արդի կացութեան մէջ՝ նաեւ նորա ազգային ճակատագիրքն
ունի իւր աւիթն մէջ։

Այսքան բարձր պաշտօններ կը պահանջեն նաեւ նոյնքան
բարձր արժանաւորութիւն, նոյնքան բարձր կարողութիւն-
ներ։ Նախ եւ տալ, պէտք է որ Հայ կղերն ըլլայ մոքով
ու սրտով այնքան դերազանց մարդ որչափ գերազանց ու
վեհ բան է կրօնքն, պէտք է որ նորա մոքին մէջ լոյս ու
սրտին մէջ սէր լինի, պէտք է որ նա ո՛չ միայն լիովին ստա-
ցած լինի եկեղեցական ուսումն՝ այլ եւ տեղեակ արտաքին
գիտութեանց, պէտք է որ կարողութիւն ունենայ լեզուով

ու գրչով հղօրապէս բացատրել իւր գաղափարներն ու պաշտպանելու իւր կարծիքներ: Եթէ կրօնքն մի փիլիսոփայութիւն է կենդանի՝ հարկ է որ խմատասէր մտօք օժտեալ ըլլայ կրօնականն ու կարող սաւառնելու սկզբան ու ճակատագրի խնդիրներուն վերնագաւառներն. եթէ կրօնքն է միանգամայն սրբազան բանաստեղծութիւն մը, հարկ է որ բանաստեղծական խանդ ու աւիւն ունենայ կղերականն՝ զգալու եւ բացատրելու համար կրօնին վսեմութիւնն ու կարենալու նորա օծութիւնն դնել իւր խօսից մէջ եւ հաղորդել այլ հոգիներու. եթէ կրօնքն բարոյական հաստատութիւն մ'է ու եկեղեցին առաքինութեանց դպրոց մը, հարկ է որ բարձրագոյն առաքինութեանց տիպն յանձին բերէ եկեղեցականն ու պատուէրին կցորդէ օրինակն: Եւ յետոյ, ըստ որում Հայ կղերն միեւնոյն ատեն առաջնորդն է մեր ազգային ճակատագրաց ու առաջին ազգային պաշտօնեայն, անհրաժեշտ է որ ունենայ վարչական հանգամանքներ եւ հմտութիւն, ընդարձակ տեսութիւններ, ծանօթութիւն այն օրինաց որոց համեմատ ազգի մը բախտն կը բարւոքի կամ կը վատթարի, քաղաքային առաքինութիւններ, սէր յառաջդիմութեան, իւր պարտքերն ու ազգային օգուտն կուսակցութեանց չահերուն ու քմհաճոյքին դէմ պաշտպանելու արիութիւն, եւ տղեցիկի ու անվհատ կամք իրագործելու այն խորհուրդներ որք նպատակ ունենան բարւոքել Ազգին ներկայն ու պատրաստել ասպագայն:

Նայէ՛ հիմայ, ազնիւ ընթերցող, թէ Հայ կղերն ունի՞ այդ պահանջեալ հանգամանքն: — Խօսք չունինք պատուաբեր փոքրամասնութեան մը համար, բայց մեծամասնութիւնն որչափ վար կը մնայ այն պաշտօնին բարձրութենէն յոր կոչուած է: Բնոյ աչքդ, ահա կ'անցնին առջեւէդ. սա մի քահանայ է տգէտ տիմար որ կարդալ իսկ չգիտեր, խաչանիչ կ'ստորագրէ ու բերանոցի կը կատարէ սղաւաղ եկեղեցական պաշտամունքն. նա տղայութեան ատեն սովորած է կարդալ մի պառաւ կնիկէ՝ բայց ոչ ինչ կը հասկնայ իւր կարդացածէն եւ յաճախ սխալ կ'ընթեռնու. սորա առաջին մտածումն առաւօտուն գիտնալն է թէ այն օր թաղելու մարդ ունի, թէ մեռեալն պարսրտ է թէ վտիտ. նմա ձանձրոյթ կ'աղբեն մեծ պահոց օրերն ու Զատիկի քառասունքն, վասն

զի արգիլուած է պսակ դնելէ ու հետեւապէս դադար կայ առեւտրոյ, եւ հազիւ կ'սիրտուի մի քիչ իւր վիշտ ու կ'սկսի հաշտ նայիլ եկեղեցւոյն՝ երբ կու գան տունօրհնէքի օրերն. այս երգիչ քահանայ մ'է ու իւր ձայն քաղցր կ'ամբառնայ եկեղեցւոյ կամարներն, բայց մի կարծեւ որ կրօնական աւելնն է որ պինք կը բորբոքէ. ոչ երբեք, նա իր ձայնը կը ծախէ ու իւր ծուխերուն թիւը յաւելլուլ կը յուսայ ձայնին քաղցրութեամբ թէ բարձրաձայն կ'երգէ մի յուզարկաւորութեան հանդիսի մէջ՝ գիտցիր որ հանգուցեալն հարուստ ոք է, քանզի եկեղեցականք «Բանդ Աստուած ի Հօրէ» երգելու այլեւայլ դրոներ ունին ու միեւնոյն արժէքը չունի Տօնն կամ Սօլէն սկսիլ. այն՝ մեղօք շաղախեալ վատանուն քահանայ՝ որ սակայն պիտի խոստովանեցնէ զքեզ վազն ու քեզ պարտուց ու առաքինութեան վրայ խօսի՝ ծիծաղելով իւր մտքէն թէ՛ քու վրադ եւ թէ՛ իւր, եւ չհասկնալով թէ է՛ր կ'արգիլէ ուրիշներուն սուտ խօսիլ, մինչ ինքն հարկւրներով կը զլորէ ամեն օր: Բահանաներէն յետոյ ահա կ'անցնին վարդապետք. սա գինեմոլ մ'է որ տուն կը փնտռէ խնայու եւ ճրիապէս կ'ընելու օրհնեալ ջուրն. նա տգէտ մ'է լի նախապաշարունակութեամբ իւր լեզուին խի անծանօթ՝ որ կը քարոզէ Ժողովրդեան յորմէ դաս առնլու պէտքն ունի. մի ուրիշն հարուստ թաղի մը քարոզիչ է որ մեծերը կը շողորբորթէ ու տիկիները կը չնթէ Ժամուցներուն սիրոյն համար, եւ հլու սօրսաւոր՝ խօսէ ըսեն՝ կը խօսի, լռէ՛ ըսեն՝ կը լռէ. մի մեքենայ է որ պատարագ կը մատուցանէ. դա մի փառասէր ճարպիկ ճապուկ վարդապետ է որ եպիսկոպոսութեան կը տենչայ ու կը քծնի այն եպիսկոպոսի շուրջ որ ամենէն հաւանական ասպագայ կաթողիկոսն է. լաւ կ'ըսած է այն ազդեցութեան, զօրութեան ու մանաւանդ շահու առաւելութիւնն զոր ձեռք պիտի բերէ այդ տիտղոսով. ուստի խիղճ՝ պատիւ՝ ամէն ինչ կը զոհէ հասնելու համար նպատակին. կը նենգէ, կը դաւէ, կը ստէ, տունէ տուն, մարդէ մարդ կ'երթայ, մէկուն անոյշ լեզու՝ միւսին սպառնալիք կը գործածէ, քուէի պատճէն մը կը խթէ ասոր ձեռքն՝ բառ մը կը հծծէ անոր սկանջն ի վայր, միշտ նոր ոյժ ու խրախոյս քաղելով այն զաղափարի մէջ թէ մի օր թագ ի դլուխ եւ դաւազան յաջ պիտի բազմի եպիսկոպոսական աթոռով Հայ Ժողովրդեան

վրայ, ի՞նչ կ'ըսեմ, առջեւ. տե՛ս այս վարդապետն ալ, առ-
տուն կը պատարագէ, ժողովրդեան կը բացատրէ բարոյա-
կանի վսեմագոյն գիրքն — Աւետարանն, ու երեկոյին օրա-
հից մէջ է. մեղուի նման կը թռչի ծաղիկ ծաղիկ, դու խմ
օրիորդէ օրիորդ, տիկինէ տիկին. ամէնուն համար սիրալիր
բառ մը, հանճարեղ բառախաղ մ'ունի. եթէ չխաղար՝ պատ-
ճառն ոյն է որ նախամեծար կը համարի գեղեցիկ սեռին
հետ պօռնուլ, եւ սակայն մերթ կ'երթայ խաղի սեղանին
քով ասոր խորհուրդ մը անոր քաջալեր մը տալու համար,
եւ այս այն ձայնն է որ սրբազան շէշտերով կը հնչեցնէր եկե-
ղեցւոյն կամարներն. առաւօտուն երգիոն, երեկոյին յադեռ-
նա: Գէթ եպիսկոպոսներն, որք եկեղեցւոյ բարձրագոյն
առտիճանաւորներն են եւ որոց թիւ սահմանափակ է, օրի-
նակ ընծայէին ընդհանրապէս աւետարանական կատարելու-
թեանց մոռի եւ սրտի կրթութեան, եկեղեցւոյն եւ աղ-
ղապետի կարողութեանց. բայց աստ եւս արժանիքը, մա-
նաւանդ անարատ արժանիքը, սակաւուց բաժինն է: Որ-
պէս եպիսկոպոսք սիմոնականութեամբ ձեռք դրած են
անարժաններու գլխուն վրայ ու տխմարներ ու անբա-
րոյախաններ խումբ խումբ կոչած ի քահանայութիւն եւ ի
վարդապետութիւն, նոյնպէս եւ մեր կաթողիկոսք ան-
սալով շահադիտական՝ կուսակցական նկատումներու եւ ո՛չ
եկեղեցւոյ սրբութեան ու փառաց պահանջումներուն՝ ե-
պիսկոպոսութեան բարձրացուցած են շատեր որք յոյժ հեռի
են վայլեցնելէ իրենց վրայ իրենց պաշտօնին արժանավայել
բարեմասնութիւններ: Մեր եպիսկոպոսաց մէջ ունինք տգէտ-
ներ սւ ապիկարներ, խորամանկ դաւադիրներ, անձնդէւր
անտարբերներ, կանացարար հագուելու չքուելու՝ երմներ-
փեան վերարկուի ու պերճաշուք շուրջաւի համար հոգի
տուող դարդասիրիկ թեթեւամիտներ, եկեղեցւոյ բարձրագոյն
աթոռին վրայ ցատկելու տենչով անքուն մնացող փառամու-
ներ, ժողովրդեան կողմարւտողն ու պողիներով իրենց
քստին պարարելու համար ճոխ վիճակաց առաջնորդութեան
անձկատենչ շահամուներ, չորսաճիններու ձեռք ժողովրդեան
գլխուն խարաղան դարձող ապիրատներ, մեծատանց պա-
լատներու մէջ փաստեռանց վրայ յօրանալու համար աթոռ
եւ վիճակ թափուր թողող աշխարհասէրներ, ռամկին

վրայ քրմօրէն գողողացող եւ իրենց պաշտուիւն գիտնալով նազող կապիկներու դերն կատարող կոկողավիգներ, մեղաւոր հարուստներու հանդէսներն պատուող ու մեծամեծաց ապօրէն ամուսնութիւններն ու այլ արարքն յանուն մամունայի քաւող ու թոյլատրող առաջնորդներ, իրար մահու շափ տաող եւ իրարու հոր փորող նենգաւորներ, եկեղեցւոյ հօտը պառակաող եւ պատառող հովուակերպ դայլ գլուխներ, եւ այլն այլն. որ մէկն թուեմ: Եկեղեցին անկեալ է, եւ այս ոչ տալաքէն նոյն իսկ մի քանի բարձրաստիճան եկեղեցականք յայտարարեցին Համագումար ժողովոյ մէջ, եւ ուրիշ բարձրաստիճան եկեղեցական մ'ալ ապացոյց այս բարոյական անկումն՝ անկեղծութիւն՝ ատելութեանց մոռացում եւ եկեղեցւոյ չահուց յարում քարոզելով իր աթոռակիցներուն, Աւետարանի՝ պաշտօնեայներուն:

Ո՛հ, այո՛, ազնիւ ընթերցող, Հայ եկեղեցականութիւնն անկեալ է, ակներեւ է այս: Երբ այս խնամող խօսքեր արտասանուեցան միանգամ Երես. ժողովոյ մէջ, եկեղեցականին մէկն առարկեց թէ «Ինչ կ'ստատէք Հայ կղերէն ասկէ աւելի. յառաջդիմութիւնն Փառքով ու Շահով կ'ըլլայ. օտարազգի կղերն երկուքն ալ կը վայելէ եւ յառաջ կ'երթայ. մեր վիճակն յայտնի է.» պատասխան մ'որ հաստատութիւն մ'աւելի էր Հայ կղերին բարոյական ստորնութեանն ընդհանրապէս: Փառք կ'ուզէք, ճշմարիտ եկեղեցականի արժանի փառք. — խաչուած Գրիստոսին նայեցէ՛ք. այդ բարձրութեան վրայ, Գողգոթային վրայ է փառքը, չէ՞ք հասկնար, ո՞վ Գրիստոսի աշակերտներ: Շահ՝ կուզէք. — դարձեալ անոր նայեցէ՛ք, իր արեամբն շահեցաւ նա ճշմարտութեան դատն, կորուսեալ մարդկութիւնն: Աւա՛ղ, արիւն անցաւ սրտէս երբ այդ վարդապետ այդ բառերն արտասանեց Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Տայր երկինք որ ունենայինք մի արժանընտիր Հայրապետ՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սրբութեան ու իւր հօտին բարգաւաճման նախանձախնդիր՝ որ կղերական բարեկարգութեան թուական մ'սկսէր ու ձեռնարկէր Հայ հոգիներն ու Հայ ճակատագիրքն դնել սուրբ ու հաւատարիմ ձեռքերու մէջ, որպէս զի Հայ եկեղեցին դառնար անստուեր ստաղ մը հաւատոյ, յուսոյ եւ սիրոյ յոր ամենուտ յառէին խանդավառ բիրք համօրէն Հայկազանց:

Գ Ի Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ԱՌ ԾԱՂԿԱՆՈՅՇ

Ո՛հ, ձանձրացայ. չը կամիմ եւս վերժանել
Գիրք, օրագիր, հանդէս, — եւ փորձ սրբագրել.
Որքան կարդամ, քամակս այնքան բեկանի.
— Եւ էր այսքան մարդ գիտութեան փափագի :

Ո՛րքան ուսնիմ, այնքան անին գիտելիք.
Ո՛րքան խորհիմ, այնքան վիհի եւ արհաւիրք.
Դաւանի մարդ սահմանափակ մըսաց կար.
— Եւ էր բարձանց նա յաւակնի անդադար :

Գոն ազգի անյուշ, այլ բարեպաշտ, հեզ, պարկեշտ.
Պարկեշտութիւն, սէր, հաւատք սան մեզ հրաժեշտ.
Մեր հորիզոնն ու հոգին յար մըքընեան.
— Եւ էր հոգւով չափ մեծ յարինք գիտութեան :

Իմ հայրս անուշ, անլեզուագէտ, պարզ մարդ մ'էր.
Նիւթոյն տարերին, հոգւոյն օրէնքն անգիտէր.
Էր նա սակայն գիրուկ, ցընծուն, վարդերես.
— Տըժգոյն, չըժգոհ. էր չը բողբոսմ գիրք, քարէս :

Ահա գարուն. խըցեկիս աննառագայթ՝
Հակապատկեր մ'է դաշտն, ուր շող, բոյր ու կայք.
Զի հեշտալի, զի բերկրալի կեանքն հովուին.
— Եւ զի տեսնում, տաժանելի, կեանք դրպրին :

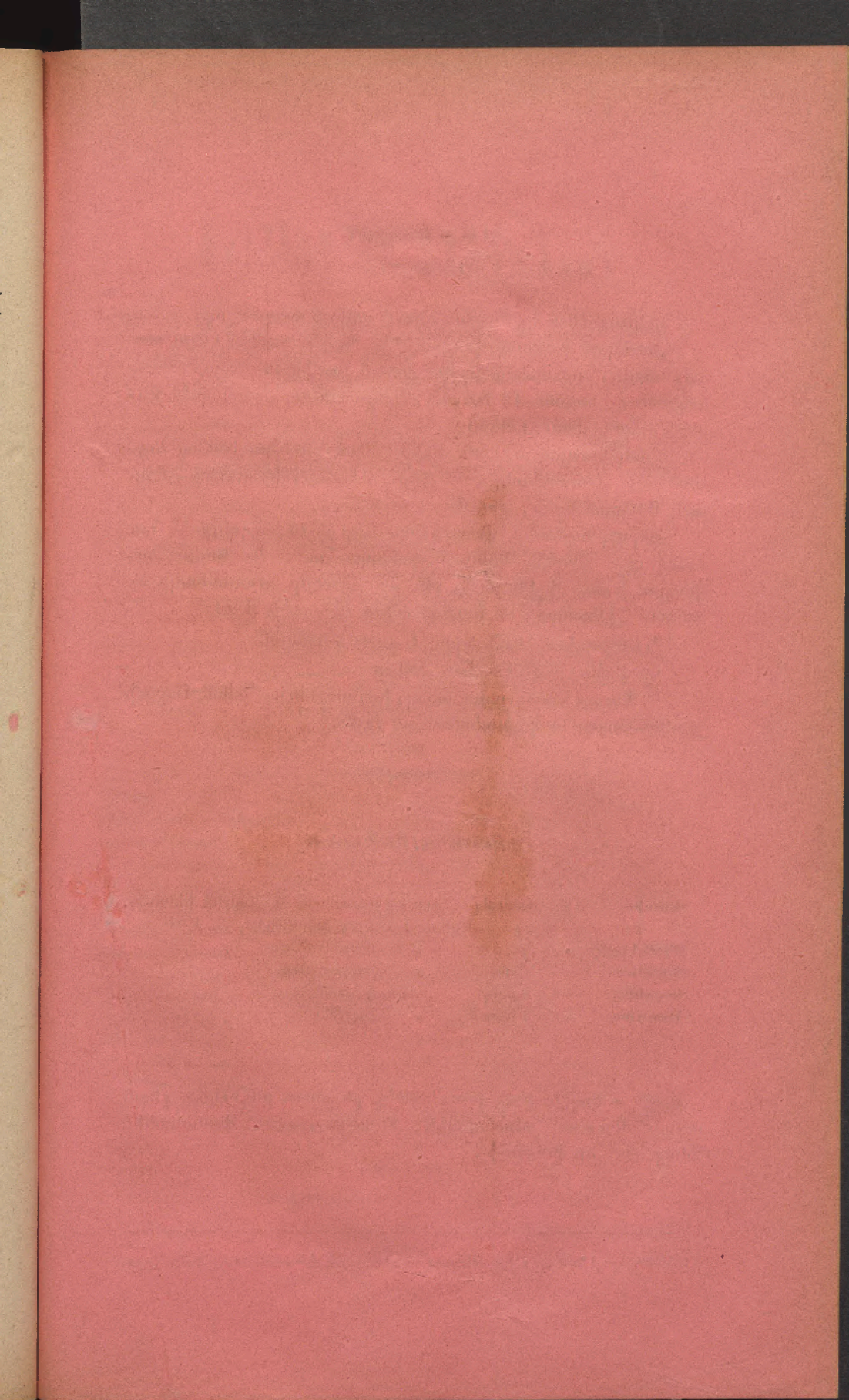
Ո՛ Ծաղկանոյշ, իմ վարդ ու նուագ, լոյս ու յոյս,
Քեւ դառնութիւն պիտ' ամռնի կեցադոյս.
Զի չէ մարք ինձ դառնալ շաւղէն գիտութեան,
— Դէք եկ փոխել ֆրսունքս ի ցօղ, ծիածան :

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՍՈՐԻ. — Մեծանուն Մատթէոս Մամուրեանի Տնօրէն-Խմբագրութեամբ ի Զմիւռին հրատարակուող այս ամսաթերթն իր չորեքասաներորդ տարւոյն մէջ թեւակոխած է: Յիսուն եւ վեց երեսներէ կը բաղկանայ Արեւելեան Մամուլ իւրաքանչիւր թերթն, որ կը պարունակէ ազգային, քաղաքական, գրական, գիտական, խնաստասիրական յօդուածներ, եւ մայրաքաղաքէն ու գաւառներէն թուլթակցութիւններ: Տարեգինն է 4 մէճիա: Պօլսոյ դործակալութիւնն ստանձնած է Բուրասան Մանկիւնցի հրատարակիչ Պարոն Նշան Պէրպէրեան, Սուլթան Համամ, թիւ 14:

ԹԻԿԱՐ. — Ազգային առաջին երգիծարան Պարոն Յակոբ Պարոնեան Մարտ ամսոյ մէջ հետքհէտէ հրատարակեց 52 երեսներէ բաղկացեալ Խիկար անուն միամետայ Հանդիսի մը Յունուար ու Փետրուար ամսաթիւերն: Այս նոր ու կարեւոր հրատարակութեան մէջ զգալի կ'ըլլայ գրական խնաստասիրութեան ազգեցութիւնն. Ախսարանուրիւն քառյակիւն վերնագրով նշանաւոր յօդուածի մը մէջ կը գրէ Պարոնեան. «Բարոյախօսութիւնն ալ պէտք է որ գրականութեան հրաժեշտ ապա եւ գրական գիտութեանց սահմանին մէջ մտնելու բարեհաճի:» Խիկարի բաժանորդագիրն է տարեկան երկու մէճիա ամեն տեղի համար. բաժանորդագրութեան տեղին է Սուլթան Համամ, թիւ 14:

ՄԱՏՏԵՆԱԴԱՐԱՆ ԵՒ ԹԱՆԳԱՐԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ. — Մեծապատիւ Տօբթօս Իւթիւճեան կը շարունակէ հրատարակել իր Մատենադարան Ժողովրդեան անուն հանրօգուտ Հաւաքածոյն, որ գտնուելու էր ամեն ժողովրդական մարդու ձեռք. Դիւրատար եւ զիւրազին, այս Հաւաքածոյն կոչուած է նպատակ մեծապէս գիտական աւողջ ծանօթութեանց ծաւալման եւ աղիտաբեր նախապաշարմանց անհետայման: Հմուտ եւ ժողովրդասէր բժիշկն, ներկայ տարեգլխէն սկսեալ կը հրատարակէ Թանգարան Ժողովրդեան անունով Հաւաքածոյ մը, մասնաւորապէս սխիտի պարունակէ համազգի թէ՛ օտարազգի նշանաւոր մարդոց կենսագրութիւններն: Առաջին հաւաքածոյին վեցամետայ բաժանորդագիրն է 6 դահեկան, եւ երկրորդ տարեկանին բաժանորդագիրն է 6 դահեկան:

ԱԶԴ. — Հրաջեայի ճիւղերէն պատճառու Մարդիկ եւ Խիի ձեռագիրն ու յօդուած մեզ, ներկայ բուռն հրատարակումն յապաղեցաւ: Ներում կը խնդրենք մեր յարգոյ բաժանորդներէն սոյն ակամայ յապաղման համար:



Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ի Ք

Երկրագունք կը հրատարակուի ամիսն անգամ մը :

Տարեկան բաժանորդագինն է՝ Կ. Պոլսոյ համար երկու արծաթ մէնիս, գաւառաց համար յիսուն դահեկան արծաթ, օտար երկիրներու համար 12 Ֆրանք, բոլորստուրեան ծախսն ընկերութեանս վրայ լինելով :

Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւետիս Էֆէնտի Եօրսամեանի գրասենեակը, Կ. Պոլիս, կամուրջին գլուխը, վալիսէ Սուլթան խան, քիւ 6 :

Խմբագրութեանս վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են առ Հանդիսիս Տնօրէն՝ Եղիա Տէմիրբիպաշեան, Կ. Պոլիս Հաւուզլու խան, միջին յարկ, քիւ 4 : Տնօրէնը գրասենեակը կը գտնուի՝ Հինգշաբթի եւ Շաբաթ օրերը կէս օրէն յետոյ :

Իւրաքանչիւր քերթի գինն է չորս դահեկան :

Կը վաճառուի հետեւեալ տեղերը՝

Կ. Պոլսոյ Հայ գրավանառաց խանութները. Պաննէ Բաբուի ջրավանառաց ու բոլորավանառաց բով :

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ. Մեծ. Գաբրիէլ Էֆէնտի Էգնայան (M. Kapriel Eknayan, Rue du Faubourg Montmartre 47 Paris)

Մանչեսթըր	»	Գ.	»	Մոլսօվսեան
Վարնա.	»	Կարապէտ	»	Յովսափեան
Կոսթն.	»	Յակոբ	»	Համամեան
Եօզդան	»	Սիմեան	»	Բիւրքեան

 Հասցէի փոփոխութեան եւ քերթերու ընդունելութեան անկանոնութեան պարագային, Տնօրէնութեանս՝ ժամանակին իմաց տալ կը խնդրուի :